

نشریه علمی نامه معماری و شهرسازی، ۱۵ (۳۸)، ۸۱-۱۰۳

DOI: 10.30480/AUP.2022.4130.1893

نوع مقاله: پژوهشی

پریش خوانی شهری؛ مفهومی نو در ادراک و خوانایی شهر*

ناصر براتی

دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران
(نویسنده مسئول مکاتبات)

Email: naser.barati2012@yahoo.com

محمد نیک‌پیما

دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

مأنده محقق‌منتظری

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

شهرزاد خوش‌روش

کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

سارا نیکمرد نمین

دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

چکیده

پریش خوانی شهری مفهومی نوین برای بازگشت به ذهن انسان در فرایند طراحی شهر است. این مفهوم به‌عنوان یک پدیده ذهنی، عمدتاً وجه معنایی- اجتماعی داشته و در الگوهای رفتاری شهروندان تجلی می‌یابد. پریش خوانی شهری نوعی اختلال ادراکی- رفتاری در تعامل با محیط است؛ مقولاتی مثل آموزش، فقر، سرمایه اجتماعی، تحولات ارزشی، جامعه‌پذیری، قانون‌گرایی، تعلق خاطر، بی‌تفاوتی و از خودبیگانگی، در کنار مؤلفه‌های کالبدی و نشانه- معناشناختی شهر، بر مقوله پریش خوانی شهری اثرگذار است. هدف این پژوهش معرفی پریش خوانی شهری به‌عنوان یک مفهوم جدید، طی کاوش روی علل بی‌اعتنایی مردم به پیام‌های شهر است. پژوهش حاضر بر اساس روش ترکیبی و از گونه تحقیقات ترکیبی «متوالی- تبیینی» است. ترکیب دو روش کمی و کیفی در مرحله تفسیر وقوع یافته است. مطالعات روی نمونه منتخب از ساکنان تهران انجام شده و رهیافت پژوهش بر روان‌شناسی اجتماعی استوار است. شهر امروزی پدیده‌ای مبهم است که ارتباط ساکنان شهر با آن، از قواعد کهن تبعیت نمی‌کند. اداره چنین شهری با رویکردهای غیرسیستماتیک و ساده‌انگارانه، ممکن نیست و زندگی در آن، بدون خوانش درست از ماهیت آن، دشوار خواهد بود. این پژوهش علل ناخوانایی شهر را نه الزاماً در محیط کالبدی، بلکه در ذهن و رفتار شهروندان جستجو کرده است؛ خروجی این مطالعه معرفی مفهومی نو تحت عنوان «پریش خوانی شهری» است.

کلیدواژه‌ها: پریش خوانی شهری، ادراک، زبان شهر، روانشناسی محیط، خوانایی

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «پریش خوانی شهری» و شماره ۱۱۹۵۸، است که در سال ۱۴۰۰ در دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، به اتمام رسیده است.

مقدمه و بیان مساله

در دنیای پرهیاهوی امروز، انسان شهرنشین در محیط‌های مختلف با پیام‌ها و عناصر متعددی روبه‌رو است. در میان حجم انبوه پیام‌هایی که حواس شهرنشینان را مورد هجوم قرار می‌دهد، امکان ادراک و یا گذر کردن از آن پیام‌ها وجود دارد. در همین راستا واژگان جدیدی مطرح می‌شوند که ادراک یا گذر از پیام‌ها را توصیف می‌کنند. یکی از واژه‌های ابداعی در این زمینه «پریش خوانی شهری» است. مطابق تعریف «پریش خوانی»، «خوانش پریشی» یا «اختلال خواندن»^۱، یک اصطلاح عام برای تشریح معلولیت آموزشی است و اساساً موجب اختلال در روان خوانی یا درک مطلب می‌شود (Siegel, 2006).

زندگی در شهر مصادف با حجم بالایی از پیام‌های ارسالی محیط است. فرد با بهره‌گیری از همین پیام‌ها با محیط ارتباط برقرار می‌کند. در این میان مشاهده شده است که به‌رغم وجود علائم و تابلوهایی با محوریت اخطار، راهنمایی و هدایت و...، مخاطب آن‌ها را نادیده پنداشته است و نیاز به مطالعاتی وجود دارد تا روشن گردد که این نادیده‌انگاری، عملی اختیاری یا رفتاری ناخودآگاه است. بسیار مشاهده می‌شود که فرد در برابر یک علامت یا تابلوی راهنمایی و رانندگی، عملی خلاف مضمون آن را انجام می‌دهد، این سرپیچی یا ارادی و ناشی از قانون‌گریزی فرد است و یا ناشی از عدم درک پیام ارسالی؛ گاهی عدم توجه ناشی از ناتوانی فرد در خوانش مفهوم پیام است. به عبارتی فرد پیام را می‌بیند و می‌خواند، اما مفهوم آن را درک نکرده و طریق واکنش متناسب با آن را نمی‌داند. ممکن است عدم تمرکز علت آن باشد. طبیعتاً تنها عوامل کالبدی نیستند که موجب خوانایی در فضای شهری می‌شوند. برخی از رفتارهایی که از سوی شهروندان بروز می‌کند، نشان از عدم ارتباط و فهم آن‌ها نسبت به شهر و نشانه‌هایش دارد و گویی زبان مشخصی برای سخن گفتن شهر (به‌مثابه یک متن) با ساکنانش تعریف نشده است. پژوهش حاضر به دنبال دلایل بروز چنین مواردی در شهرها، پدیده‌ای را شناسایی و معرفی کرده است که به نظر می‌رسد بخش قابل توجهی از خوانش‌های نادرست از شهر، ناشی از آن است. رفتارهایی که الزاماً عواملی مثل عدم تمرکز، ضعف فرهنگی، وندالیسم، قانون‌گریزی، نقص ضوابط و معیارهای شهری و... سبب آن نبوده و مفهوم دیگری که نام «پریش خوانی شهری» بر آن نهاده‌ایم، معرف ماهیت آن رفتارها است.

لذا هدف این پژوهش معرفی پریش خوانی شهری به‌عنوان یک مفهوم جدید، طی کاوش روی علل بی‌اعتنایی مردم به پیام‌هایی است که شهر آن‌ها را ارائه می‌کند. باید بررسی شود که کدام موارد از خطاهای رخ داده توسط ساکنان شهرها، ناشی از مفهومی است که آن را پریش خوانی شهری خوانده‌ایم. هدف کاربردی این پژوهش نیز همراهی با شهرسازی است که سال‌ها در پی ایجاد خوانایی در شهرها بوده‌اند؛ حسب تجربه، اقدامات متعارف شهرسازان در پی ایجاد خوانایی در فضاهای شهری، بیش از گذشته کارایی خود را از دست داده است. افزایش فشارها در زندگی شهری، شهرنشینان را به مرتبه‌ای سوق داده است که دیگر اقدامات سابق در زمینه ایجاد خوانایی که عمدتاً ماهیت کالبدی داشته‌اند، پاسخگوی دستیابی به کیفیت مزبور نیست. لذا مطالعه «پریش خوانی شهری» به‌عنوان عاملی برخاسته از ذهن آشفته انسان امروز، معیارهایی را در اختیار متخصصان شهری قرار می‌دهد تا بتوانند با روش‌های مناسب‌تری به تقویت خوانایی شهرها بپردازند.

گفتمان غالبی که بر نظام برنامه‌ریزی شهری ایران سیطره افکنده و کماکان بدون تغییر قابل توجه نسبت به سال‌های نخستین پیدایش ادامه دارد، نیازمند بازنگری و طرح دیدگاه‌های نوین است. پریش خوانی شهری، که در بنیان خود برخاسته از دانش‌های زبانی است، منشأ پست‌مدرن داشته و لذا با ماهیت زندگی انسان امروزی قرابت دارد.

بنیان‌های نظری پژوهش

الف) مفهوم پریش خوانی

برخی از مهمترین مصادیق پریش خوانی، به‌عنوان یک اختلال عصب‌شناسی و ضعف در درک مطلب، که عمدتاً در سنین کودکی بروز می‌کند، عبارت‌اند از: مشکل در تلفظ و بیان کلمات، اختلال در تشخیص صداها و حروف کلمات، خواندن با سرعت پایین، ناتوانی در نوشتن متن، مشکل در خواندن متن و بیان صحیح آن و دشوار بودن ادراک مفهوم آنچه خوانده شده است. از جمله شیوه‌های درمانی رایج برای مقابله با پریش خوانی، بازنگری در روش‌های آموزشی (Hulme & Snowling, 2016) و کاهش استرس و تنش در محیط (Schul-Schul, 2010) است. اگرچه مقوله پریش خوانی عمدتاً به‌عنوان یک اختلال دوره کودکی شناخته می‌شود، اما در سنین بزرگسالی نیز می‌تواند وجود داشته باشد که از آن با عبارت «پریش خوانی مستمر و رشد یابنده^۲» یاد می‌شود (Eden et al., 2016). پریش خوانی در بزرگسالی ممکن است شامل مشکلاتی در حافظه کوتاه‌مدت، درک مطلب، حفظ کردن و فراگیری مفاهیم، خواندن با صدای بلند و یادگیری زبان‌های خارجی باشد (Jarrad, 2013).

نقص در توانایی تفسیر سمبل‌های زبانی، به دلیل هرگونه کاستی در پردازش یا فعالیت تشخیصی مغز، تعریف دیگری از پریش خوانی است (مظلوم، ۱۳۷۵، ۹۱). عوامل منجر به پریش خوانی در گروه‌های مختلفی دسته‌بندی می‌شود (روانی، ژنتیکی، آموزشی، عملکرد مغز و...) که برخی از آن‌ها در مقوله «اختلال خواندن شهر» نیز قابل تأمل‌اند؛ این عوامل عبارت‌اند از: «اشکال در درک موقعیت فضایی، محتوای ناکافی در متون خواندنی و حاوی ارزش، عوامل شخصیتی مانند اشکالات عاطفی و سازگاری، کاستی در مهارت‌های مربوط به حافظه، معلولیت‌های دیداری و شنیداری، اختلال در ادراک مفهوم زمان، عوامل اجتماعی- فرهنگی، آموزش نادرست و ناکافی، اختلال در یادگیری، فقدان حس امنیت و پذیرش در محیط و عدم آمادگی برای خواندن» (نقل از تبریزی و همکاران، ۱۳۹۰). به‌علاوه زبان‌هایی که در آن‌ها استفاده گسترده‌ای از نمادها می‌شود، مشکلاتی را برای افراد دچار اختلال پریش خوانی ایجاد می‌کنند (Paulesu et al., 2010).

گئورگ زیمل بر هجوم محرک‌ها و تغییرات لحظه‌ای در محیط کلان‌شهری تأکید می‌کند و آن را در مقابل جوامع کوچک [مثل روستا] می‌گذارد که آهنگ تغییرات پایدار دارند؛ در جوامع کوچک مردم نیاز به آگاهی بالا برای واکنش به محرک‌های محیطی ندارند. در مقابل، تراکم و شدت محرک‌ها در کلان‌شهر سبب می‌شود که فرد نتواند به همه برخوردها پاسخ دهد و ناگزیر از نوعی بی‌اعتنایی به محیط است. انسان کلان‌شهری برای تعامل با محیط خود نیازمند آگاهی بالاتری برای تمییز میان محرک‌ها و پاسخ‌دهی به آن‌هاست. لذا محیط کلان‌شهر نیازمند یک نظام نشانه‌شناسی نیرومند است (فکوهی و دودانگه، ۱۳۹۷، ۲۹).

بر اساس «نظریه کنش منطقی^۴»، هر نوع کنش انسانی بیانگر رابطه بین نگرش‌ها و رفتارهای اوست؛ عمدتاً برای پیش‌بینی نحوه رفتار افراد بر نگرش‌ها و نیت^۵ رفتاری قبلی آن‌ها استناد می‌شود. تصمیم یک فرد برای انجام یک رفتار، بر اساس نتایجی است که فرد انتظار دارد در نتیجه انجام آن رفتار، حاصل شود (Fishbein & Ajzen, 1980). لذا تبدیل شدن پریش خوانی شهری به یک عادت، منجر به رفتارهای ناخوشایند دیگری نیز می‌شود. وقتی پریش خوانی تبدیل به یک عادت فرهنگی شود، به تشویش هویتی (یارمحمدی، ۱۳۹۳) شهروندان دامن زده و نتایج آن که عبارت از بی‌اعتنایی به پیام‌های شهر است، از طریق فرهنگ به نسل‌های بعد منتقل می‌گردد. در این شرایط چالش مستمر با محیط شهری تبدیل به امری طبیعی می‌شود و یکی از اهداف بشر در انتخاب شیوه «زندگی شهری^۶»، یعنی «حداکثر بهره‌وری» زیر سؤال خواهد رفت.

ب) روان‌شناسی و ادراک محیط

روان‌شناسی محیطی به مطالعه رفتارهای انسان در رابطه با سکونتگاهش می‌پردازد؛ در فرایند تأثیر متقابل انسان و محیط، فرد محیط را دگرگون می‌کند و همزمان، رفتار و تجارب وی به وسیله محیط دگرگون می‌شود (نمازیان و قارونی، ۱۳۹۲، ۱۲۵). رفتار انسان در شهر وابسته به میزان شناخت او نسبت به محیط است. پدیده ادراک، فرآیندی ذهنی است که طی آن تجارب حسی، معنی‌دار می‌شود (ترکاشوند و مجیدی، ۱۳۹۲، ۶). ادراک، فرآیند زیست‌شناختی - روان‌شناختی کسب اطلاعات از محیط است (لنگ، ۱۳۹۴، ۸۹). گرایش فراینده انسان‌ها به زندگی شهری در طول زمان، به‌نوعی نادیده گرفتن «نیازها» و رفتن به سوی «ترجیحات» بوده است. مطالعات در حوزه «زندگی شهری و آسایش روانی»^۷ نشان می‌دهد که انباشت تجارب، بشر را به سوی بازگشت به نیازها (آسایش روانی - محیطی روستا) در عین برخورداری از تسهیلات موجود در زندگی شهری سوق می‌دهد (D'Acci, 2021).

بیش از ۸۰ درصد ورودی‌های حسی ما، بصری است. اغلب وقتی صحبت از ادراک می‌کنیم، منظورمان ادراک بصری است، چراکه بینایی در مقایسه با سایر حواس ملموس‌تر است (مدیری و نوراللهی‌اسکویی، ۱۳۹۳، ۷۸). ایستادن، حرکت کردن، حفظ تعادل، محافظت از خود، واکنش نسبت به نور و تاریکی، عواملی هستند که بر نحوه دریافت و تفسیر پیام‌های بصری تأثیر می‌گذارند. این واکنش‌ها به‌صورت طبیعی انجام می‌شود و نیازی به یادگیری ندارد. اما حالات روانی و شرایط فرهنگی بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد. خیلی اوقات نگرش ما به جهان، در آنچه می‌نگریم مؤثر است. این فرایند در هر فردی با دیگری متفاوت است. روان انسان غالباً تحت کنترل ملاحظات اجتماعی قرار دارد (داندیس، ۱۳۸۹، ۲۵-۲۴). در باب ادراک بصری، آنچه در ارتباط با مقوله پریش‌خوانی شهری اهمیت ویژه دارد «سواد بصری»^۸ است.

اصولاً آنچه درباره محیط توسط ذهن انسان ادراک می‌شود، عبارت از تأثرات ذهنی یا استنباط‌های اوست؛ مقوله تأثر ذهنی (استنباط) از فرهنگ تبعیت می‌کند (تاپیا، ۱۳۹۶، ۴۵). هر انسان خوشه‌هایی از ویژگی‌های مختلف در ذهن دارد که متناسب با شرایط زندگی، در ذهن او شکل گرفته و ادراک محیط به مقدار زیادی متأثر از همین ویژگی‌ها است. لذا مباحث مربوط به ادراک محیط عموماً در حوزه روان‌شناسی اجتماعی^۹ دسته‌بندی می‌شوند؛ حوزه‌ای که در شهرسازی ایران مورد غفلت است.

برخی رویکردها ارتباط انسان و محیط را برحسب ۳ فرایند درونی بیان می‌کنند: الف- واکنش‌های ادراکی به محیط (اینکه افراد چطور محرک‌های محیطی را درک و سازمان‌دهی می‌کنند و به آن‌ها واکنش نشان می‌دهند)، ب- حالات عاطفی و انگیزشی مرتبط با محرک‌های محیطی (فشار روانی و احساسات) و ج- واکنش‌های شناختی به محیط. این الگو انسان را موجودی می‌داند که دارای پردازشگری درونی است و بیشتر به فرایندهای روانی-ذهنی می‌پردازد (آلتمن، ۱۳۹۰، ۲۴۹). تأکید بر فرایندهای ذهنی-روانی در ماهیت وجودی انسان، به‌نوعی ضرورت پرداختن به مقوله پریش‌خوانی شهری را که آن‌هم بنیانی ذهنی دارد، به‌عنوان زمینه‌ای برای درک تعاملات انسان با محیط، مورد تأکید قرار می‌دهد. بنیان ذهنی مقوله پریش‌خوانی، پیوند سلسله‌مراتبی سه مفهوم «احساس، ادراک و عقل» را یادآور می‌شود. مدنی‌پور می‌نویسد: «اصولاً همه معرفت ما با احساس آغاز می‌شود، سپس با ادراک ادامه پیدا می‌کند و با عقل خاتمه می‌یابد. احساس، قدرت دریافت نموده‌است. درحالیکه ادراک، قدرت آگاهی خودجوش به کمک نمودهایی است که با احساس درک شده‌اند. لذا عقل، متعالی‌ترین معرفت است» (مدنی‌پور، ۱۳۹۰، ۱۱۶).

ج) ادراک زبان شهر

زبان به‌عنوان نظامی از نشانه‌ها و حامل مجموعه‌ای ضروری از قواعد زبان‌شناسی است که سخن‌گویان اگر بخواهند به‌طور معنادار با یکدیگر ارتباط برقرار کنند، باید آن‌ها را رعایت کنند. عناصر بنیادین یک زبان از نظر سوسور^۱، نشانه‌ها هستند. به تعبیر سوسور «زبان نظامی از نشانه‌هاست که ایده‌ها را بیان می‌کند» (هوارث، ۱۳۸۶، ۱۸۹). انسان بدون تجهیز به زبان درک درستی از وجود ندارد و نیز هیچ زمینه‌ای که در آن افکار، افعال و تعهدات انسان استقرار یافته و معنا پیدا کنند، تحقق نخواهد یافت (براتی، ۱۳۸۷، ۴).

نگاه زبان‌شناسانه به شهر از ۲ وجه عمده قابل توجه است. نخست وجه تصویرسازی جهان پیرامون در قالب کلمات و تبدیل آن به مفاهیم سوپژکتیو است؛ یعنی «دیدن» و خواندن کلمه و بعد «فهم معنای ذهنی» آن. درباره شهر نیز مهمترین ابزار شناسایی، قوای بصری و سپس ادراک ذهنی آن است؛ یعنی حرکت از منظر به سیمای شهری^{۱۱}. وجه دوم از جهت ساختارمندی اجزای شهر در مجموعه‌ای یکپارچه (همانند یک متن) است که درک عناصر، بدون درک زمینه به‌درستی وقوع نخواهد یافت.

شهر بارها به متن تشبیه شده است. رولان بارت^{۱۲} برای اولین بار پیشنهاد کرد: «تجربه فضایی، یک گفتمان است و گفتمان به‌طور حقیقی بر مبنای زبان پایه‌گذاری شده است» (شعله، ۱۳۸۸، ۱۰۶). بارت می‌نویسد: «شهر یک سخن است و این سخن زبان است. شهر با ساکنان خود سخن می‌گوید، ما با شهری که در آن هستیم سخن می‌گوییم؛ با زندگی کردن و نگاه کردن به آن» (بارت، ۱۳۹۰، ۲۰۱).

د) خوانایی و نظام نشانه‌شناسی شهر

غرض از خوانایی این است که بتوان به‌آسانی اجزای شهری را شناخت و آن‌ها را در ذهن، در قالبی پیوسته به یکدیگر ارتباط داد؛ لذا خوانایی کیفیتی است که موجبات قابل‌درک شدن محیط را فراهم می‌کند (لینچ، ۱۳۹۷، ۱۲). از آنجاکه عناصر طبیعی، اغلب بخش جدایی‌ناپذیر محوطه‌سازی شهری هستند، برای ایجاد خوانایی در بافت شهر علاوه بر ضرورت استفاده از نشانه‌ها، لازم است در فرایند طراحی نفوذپذیری بصری^{۱۳} به نشانه‌ها نیز لحاظ گردد؛ چنین محیط شهری می‌تواند به کاهش استرس عاطفی - روانی افراد کمک کرده و محیطی برای احیای آرامش شهروندان^{۱۴} باشد (Herzog & Leverich, 2003, 475).

نشانه‌ها نقش مهمی در خوانایی محیط شهری ایفا می‌کنند. نشانه‌های شهری اصولاً دو نوع دلالت را در بردارند: دلالت مستقیم و دلالت ضمنی؛ در «دلالت مستقیم» تمایل به ارائه معنای معین، آشکار و یا «مطابق عقل سلیم» برای نشانه وجود دارد و اصطلاح «دلالت ضمنی» برای ارجاع به معناهای اجتماعی - فرهنگی و «شخصی» نشانه به کار می‌رود (فکوهی و دودانگه، ۱۳۹۷، ۳۱). دلالت ضمنی تأثیری عمیق در فهم محیط و پیدایش تصویر ذهنی از آن دارد، نظریه «نقاط لنگرگاهی»^{۱۵} بیانگر این نوع دلالت است؛ بر مبنای این نظریه، شکل‌گیری منظر ذهنی از هر پدیده‌ای واجد نظامی سلسله‌مراتبی است که در آن ابتدا نقاط لنگرگاهی ادراک می‌شوند و سپس در حول نقاط لنگرگاهی، عناصر فرعی‌تر (جزئیات)، ادراک می‌شوند. نقاط لنگرگاهی همان معنای شهر هستند و نکات فرعی (جزئیات) شامل بقیه موارد به‌غیراز نقاط لنگرگاهی است (گلکار، ۱۳۸۴، ۳۲). در فرضیه نقاط لنگرگاهی، نقاط ابتدایی یا مرجع نواحی متمایزی را در نقشه‌های ذهنی محیط، نشانه‌گذاری می‌کنند. این نقاط مرجع و ارتباط بین آن‌ها نیز یک ساختار کالبدی سلسله‌مراتبی و منسجم را برای ارائه اطلاعات ادراکی درباره فضا فراهم می‌کنند (Couclelis *et al.*, 1987, 99).

اما نشانه‌شناسی شهری مطالعه «معنا» در «شکل شهر» است؛ نشانه‌شناسی شهری نوعی انکشاف اشکال فیزیکی و معنای نسبت داده‌شده به آن‌ها را به‌عنوان واسطه‌ای از یک جهان نشانه‌ها در برمی‌گیرد (شعله،

۱۳۸۸، ۱۰۷). از سوی دیگر انسان مهمترین عامل معنادهنده به مکان است. نوعی ارتباط میان انسان و مکان حاکم است که ادوارد رلف^{۱۶} در اثر خود «مکان و بی‌مکانی»^{۱۷} از آن به‌عنوان «روح مکان» یاد می‌کند؛ این تعبیر نشان‌دهنده آن است که ادراکات ما از فضا، در ذهن مکانی دارند که در مواجهه با مکان واقعی بیرونی تداعی شده و سبب برانگیختن حس آشنایی با مکان می‌شوند و لذا مکان، زمانی شناخته می‌شود که تصاویر ذهنی اولیه به‌نوعی خود ما را تداعی کنند (براتی و کاکاوند، ۱۳۹۲، ۲۵). همچنین، دل‌بستگی به مکان و ادراک آن، دو مؤلفه مجزا اما کاملاً هم‌بسته هستند. محتویات معنایی مربوط به ادراک محیط، با توجه به سطوح مختلف تعلق خاطر و شناسایی محیط توصیف می‌شوند؛ لذا معنای مکان برخاسته از تعلق خاطر نسبت به آن است (Rollero & De Piccoli, 2010). انسان موجودی اجتماعی است؛ مواردی مانند نیاز به تعلق، مقایسه با دیگران و هم‌ذات‌پنداری^{۱۸} با آن‌ها در رفتارهای مختلف انسانی مشاهده می‌شود. بنابراین، ارتباط با محیط شهری نشان‌دهنده برخی معانی اجتماعی محیط است. به‌علاوه تعاملات اجتماعی که در محیط شهری اتفاق می‌افتد، خود عامل تجربیاتی است که بر رفاه فرد تأثیر گذاشته و معیار رضایت از زندگی تلقی می‌شود (Staats *et al.*, 2016). لذا پریش‌خوانی شهری می‌تواند منجر به نارضایتی از زندگی در شهر گردد.

شکل ۱. چارچوب مفهومی (مفاهیم اصلی و فرعی پژوهش)

روش‌شناسی پژوهش

روش این پژوهش در زمره «روش‌های تحقیق ترکیبی»^{۱۹} است؛ در طرح‌های ترکیبی آمیخته‌ای از دو روش کمی و کیفی مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای انواع تحقیقات ترکیبی که از آن با عنوان «کثرت‌گرایی روش‌شناختی»^{۲۰} نیز یاد می‌شود (Tashakkori & Teddlie, 2010)، گونه‌های مختلفی معرفی شده است. بر اساس نوع‌شناسی طرح‌های ترکیبی ارائه‌شده توسط کراسول^{۲۱} (به نقل از محمدپور، ۱۳۸۹)، پژوهش حاضر از گونه طرح‌های ترکیبی متوالی-تبیینی^{۲۲} است. در این‌گونه، پژوهش با اولویت روش کمی آغاز شده و با تکیه بر الگوهای کیفی ادامه می‌یابد، ترکیب دو روش کمی و کیفی معمولاً در مرحله تفسیر وقوع پیدا می‌کند. مطالعات این پژوهش نیز روی نمونه انتخاب‌شده در شهر تهران، در مرحله نخست (الف) با استفاده از پرسشنامه (با غلبه ماهیت کمی) آغاز شده است؛ یعنی طراحی پرسشنامه و گزینه‌های پاسخ به سؤالات، به‌نحوی بوده است که امکان تفسیر کیفی در مرحله بعدی فراهم باشد. در مرحله دوم (ب) یا در مرحله تفسیر زمینه‌ای یافته‌ها (با ماهیت کیفی)، رهیافت پژوهش بیشتر بر روان‌شناسی اجتماعی استوار است و رفتار افراد را با در نظر گرفتن شرایط رفتارساز آن‌ها مطالعه می‌کند (محمدپور، ۱۳۹۲، ۲۲۴).

الف) گردآوری داده‌ها با تکنیک پیمایش (کمی - نمونه مورد مطالعه: شهر تهران)

جامعه آماری پژوهش شامل شهروندان تهران است که با روش نمونه‌گیری غیراحتمالی در دسترس، ۲۵۶ نفر از طریق پرسش‌نامه آنلاین در این پژوهش شرکت کردند. به منظور تضمین اعتبار سنجی‌های تحقیق، از روش اعتبار محتوا و سازه استفاده گردید. در اعتبار محتوا شاخص‌های ساخته‌شده برای متغیرهای پژوهش به همراه چارچوب نظری و فرضیات تحقیق، مورد بررسی قرار گرفت و پس از اظهار نظر خبرگان، نظرات اصلاحی اعمال گردید. به منظور اعتبار سازه، از تحلیل عاملی استفاده شد. همچنین برای دستیابی به میزان پایایی در مرحله مقدماتی ۳۰ پرسش‌نامه پیش‌آزمون توزیع و ضریب آلفای کرونباخ آن محاسبه شد. میزان آلفای کرونباخ مجموع داده‌ها برای متغیر پریش‌خوانی با ۰/۸۱، متغیر ادراکی - رفتاری با ۰/۷۴، متغیر کالبدی - محیطی با ۰/۸۲ و متغیر معنایی - اجتماعی با ۰/۷۳ است. نتایج آزمون پایایی در جدول ۱ نشان می‌دهد گویه‌های تدوین‌شده برای سنجش متغیرها، از پایایی مقبولی برخوردارند. مجموع پایایی کل گویه‌های پرسش‌نامه ۰/۸ است که نشان‌دهنده پایایی درونی مطلوب بین گویه‌ها است.

جدول ۱. ضریب آلفای کرونباخ

متغیر	تعداد گویه	ضریب آلفای کرونباخ
ادراکی - رفتاری	۶	۰/۷۴
کالبدی - محیطی	۷	۰/۸۲
معنایی - اجتماعی	۸	۰/۷۳
پریش‌خوانی شهری	۸	۰/۸۱

همچنین به منظور تفکیک و دسته‌بندی پرسش‌های مربوط به متغیرهای ادراکی - رفتاری، کالبدی - محیطی و معنایی - اجتماعی که مبتنی بر نظرسنجی از کارشناسان در مرحله مقدماتی است، از تکنیک تحلیل عاملی بر اساس تجزیه به مؤلفه‌های اصلی استفاده شد. مقدار KMO and Bartlett از بعد ادراکی - رفتاری ۰/۷۹ و با سطح معناداری $p = 0.000$ و بعد کالبدی - محیطی ۰/۸۳ و با سطح معناداری $p = 0.000$ و بعد معنایی - اجتماعی با ۰/۸۷ و با سطح معناداری $p = 0.000$ به دست آمده که مقادیر مناسبی است.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های کمی پژوهش

۱- یافته‌های توصیفی (مشخصات فردی): نتایج حاصل از پیمایش نشان می‌دهد از مجموع ۲۵۶ نفر از پاسخگویان، ۵۵/۱ درصد را زنان و ۴۴/۹ درصد را مردان تشکیل داده‌اند. بیشترین درصد پاسخگویان در مقطع تحصیلی فوق لیسانس و دکتری با ۶۸/۷۵ درصد و کمترین آن، دیپلم با ۴/۶ درصد است. بیشترین درصد مدت اقامت در تهران، اقامت دائم (بالای ۲۰ سال سکونت) با ۵۳/۹ و کمترین به غیرساکنین با ۱۰/۵۴ درصد متعلق است.

جدول ۲. میزان فراوانی و میانگین متغیرهای پژوهش

متغیر	میانگین	حداقل نمره	حداکثر نمره	سطوح درصد		
				زیاد	متوسط	کم
کالبدی- محیطی	۱۶/۰۷	۵	۲۵	۱۹	۱۶	۱۳
ادراکی- رفتاری	۱۹/۳۸	۵	۲۵	۲۳	۲۰	۱۷
معنایی- اجتماعی	۲۴/۲۸	۸	۳۷	۲۰	۲۵	۲۸
پریش خوانی شهری	۲۸/۱۴	۸	۳۶	۲۶	۲۸	۳۰

با توجه به جدول ۲، متغیر وابسته یعنی پریش خوانی شهری با بیشترین میانگین، مقدار ۲۸/۱۴ را داراست و در بین متغیرهای مستقل، متغیر معنایی- اجتماعی با ۲۴/۲۸ واجد بیشترین میانگین است که نشان‌دهنده بالاتر بودن اثرگذاری این بُعد نسبت به دیگر متغیرهای موردبررسی است.

۲- یافته‌های تحلیلی کمی: در بررسی وضعیت نرمال بودن، از آزمون کولموگروف- اسمیرنوف استفاده شده است. نتایج آزمون نرمال بودن متغیرها نشان می‌دهد که توزیع داده‌ها در سطح غیر نرمال است؛ زیرا مقادیر معنی‌داری به دست آمده کمتر از ۰/۰۵ است؛ بنابراین توزیع جامعه دارای وضعیت غیر نرمال است.

جدول ۳. نتایج آزمون نرمال بودن

متغیر	آزمون کولموگروف- اسمیرنوف	sig
کالبدی- محیطی	۰/۰۷۶	۰/۰۰۰
ادراکی- رفتاری	۰/۰۸۸	۰/۰۰۰
معنایی- اجتماعی	۰/۱۲۶	۰/۰۰۰
خوانش پریشی	۰/۰۸۰	۰/۰۰۰

نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن بین متغیرهای مستقل ادراکی- رفتاری، کالبدی- محیطی و معنایی- اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد. جهت رابطه بین دو متغیر مستقل ادراکی- رفتاری و معنایی- اجتماعی مثبت و کالبدی- محیطی جهت رابطه مثبت و شدت رابطه ضعیف است. مبتنی بر آزمون اسپیرمن، هر چه نمره متغیر معنایی- اجتماعی افزایش یابد، پریش خوانی شهری هم افزایش پیدا می‌کند؛ به عبارتی متغیر معنایی- اجتماعی جهت و شدت رابطه قوی‌تری دارد.

جدول ۴. ضریب همبستگی متغیرهای پژوهش

متغیرهای پژوهش			کالبدی- محیطی	ادراکی- رفتاری	معنایی- اجتماعی
پریش خوانی شهری	اسپیرمن (r)	۰/۲۳۵	۰/۵۶۱	۰/۶۱۰	
	معناداری (sig)	۰/۰۱۴	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	

یافته‌های جدول فوق بیانگر میزان همبستگی بین متغیرهای کالبدی- محیطی، معنایی- اجتماعی و ادراکی- رفتاری و پریش خوانی شهری است. بر اساس نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن بین پریش خوانی شهری و متغیرهای ادراکی- رفتاری و معنایی- اجتماعی به ترتیب ۰/۵ و ۰/۶، r رابطه مثبت و معنادار وجود دارد.

در مجموع رابطه بین پریش خوانی شهری و متغیر ادراکی - رفتاری و معنایی - اجتماعی مورد تأیید قرار گرفته است. یعنی میان متغیرها همبستگی مستقیم وجود دارد و با افزایش هر کدام، میزان پریش خوانی شهری افزایش خواهد یافت.

۳- تحلیل رگرسیون: برای مطالعه تأثیر همزمان متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته از تحلیل رگرسیون چند متغیره استفاده شد. در این تحلیل از روش گام به گام کمک گرفته شد. از آنجاییکه مقدار آماره دوربین-واتسون (۲/۲۱) در فاصله بین ۱/۵ و ۲/۵ قرار دارد، فرض عدم وجود خودهمبستگی بین مشاهدات رد می‌شود و می‌توان از رگرسیون استفاده کرد. مقدار Beta مقدار استاندارد شده ضرایب است که نشان‌دهنده میزان تغییر در انحراف معیار متغیر وابسته به ازای تغییری به اندازه یک انحراف معیار در متغیر مستقل است که هر چه قدر مطلق آن بزرگ‌تر باشد، رابطه قوی متغیر وابسته و مستقل را نشان می‌دهد. متغیر معنایی - اجتماعی با مقدار (۰/۴۲۸) دارای بیشترین اثر است و به ازای یک واحد تغییر در انحراف معیار این متغیر، ۰/۴۲۸ تغییر در انحراف معیار متغیر وابسته (پریش خوانی شهری) ایجاد می‌شود. از آنجاکه آزمون تساوی ضرایب رگرسیون و مقدار ثابت با مقدار صفر، کوچک‌تر از ۰/۰۵ است فرض تساوی ضرایب رگرسیون و مقدار ثابت با مقدار صفر رد می‌شود و همه متغیرهای مستقل و مقدار ثابت بر متغیر وابسته (پریش خوانی شهری) تأثیرگذارند.

جدول ۵. ضرایب آزمون تحلیل رگرسیون عوامل مؤثر بر پریش خوانی

Sig	T	Beta	B	متغیرهای مستقل
۰/۰۰۰	۶/۴	۰/۲۲۹	۰/۱۷۰	کالبدی - محیطی
۰/۰۰۰	۱۱/۷	۰/۴۱۰	۰/۶۳۶	ادراکی - رفتاری
۰/۰۰۰	۱۴/۳	۰/۴۲۸	۰/۳۶۷	معنایی - اجتماعی
Durbin- Watson = 2/21 R Square 0/419				
Adjusted R Square = 0/415 R = 0/514				

ضرایب بتا در جدول ۵ به تأثیر مستقیم هر یک از عوامل بر روی متغیر وابسته پژوهش مربوط است. نتایج معادله رگرسیون نشان می‌دهد متغیرهای باقیمانده در مدل رگرسیون، ۴۱/۵ درصد از پریش خوانی شهری را تبیین می‌کند. در میان این متغیرها، معنایی - اجتماعی با میزان ۰/۴۲، ادراکی - رفتاری با میزان ۰/۴۱، کالبدی - محیطی با میزان ۰/۲۲ معنادارند که بر متغیر پریش خوانی شهری تأثیر دارند؛ لذا دو متغیر ادراکی - رفتاری و معنایی - اجتماعی، بیشترین عامل تأثیرگذار بر تبیین متغیر پریش خوانی شهری است.

در مرحله طراحی پرسشنامه، صاحب‌هایی با متخصصان و کارشناسان حوزه‌های شهرسازی، روانشناسی محیط و علوم اجتماعی صورت گرفت تا سؤالات و گزینه‌های مربوط به آن‌ها بتوانند به ابزاری مناسب در مسیر مطالعه و آگاهی از دیدگاه‌های شهروندان، در رابطه با متغیرهای مربوطه تبدیل شوند. تنظیم گزینه‌های هر پاسخ، به نحوی دارای قابلیت اولویت‌بندی (مشابه طیف لیکرت) بوده است تا بتواند در مرحله مطالعات کمی پژوهش به خروجی‌های هدایت‌گر در مرحله تفسیر کیفی پاسخ‌ها منتهی گردد. «پریش خوانی شهری» به عنوان یک متغیر وابسته، برای صراحت در یافته‌های تفسیری، خود به مؤلفه‌هایی (مجموعاً ۱۲ مؤلفه) تفکیک شده است (جدول ۶) که هر یک بر اساس خروجی پرسشنامه‌ها، چارچوب نظری و نیز استنباط پژوهشگران از نمونه مورد مطالعه (بدون قصد تعمیم)، مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

ب) تفسیر زمینه‌ای یافته‌ها (کیفی):

مفاهیم نظری مطابق شکل ۱، به سه گروه کلی «روانشناسی و ادراک محیط»، «خوانایی و نظام نشانه‌شناسی شهر» و «ادراک زبان شهر» تفکیک شده‌اند. همچنین طبق نتایج مطالعه روی جامعه نمونه، سه گروه متغیر مستقل، متناظر با مفاهیم اصلی پژوهش شناسایی شده‌اند: «ادراکی- رفتاری»، «کالبدی- محیطی» و «معنایی- اجتماعی». در مرحله یافته‌های تحلیلی- تفسیری پژوهش، نحوه تکوین متغیر وابسته (پریش خوانی شهری) به تأثیر از روابط میان متغیرهای مستقل بیان شده است. در این مرحله نتیجه پژوهش، در ارتباط با اهداف و پرسش‌های نخستین، از طریق تفسیر زمینه‌ای متغیرها به تبیین نومفهوم «پریش خوانی شهری» منتهی می‌گردد.

جدول ۶. مفاهیم نظری متناظر با متغیرها در چارچوب مفهومی و ساختار تحلیلی پژوهش

مفاهیم اصلی	روانشناسی و ادراک محیط	خوانایی و نظام نشانه‌شناسی شهر	ادراک زبان شهر
چارچوب مفهومی	- رفتارشناسی شهروندان - ادراک بصری - سواد بصری - آسایش روانی	- نشانه‌های شهری - نقاط لنگرگاهی - دل‌بستگی به مکان - رضایت از زندگی	- معنای ذهنی - نشانه‌شناسی - شهر به‌مثابه متن - احساس، ادراک و عقل
متغیرها	ادراکی- رفتاری	کالبدی- محیطی	معنایی- اجتماعی
چارچوب تحلیلی- تفسیری	- احساس تعلق خاطر - از خودبیگانگی فردی و جمعی - بی‌تفاوتی (بلازه شدن)	- خوانایی محیطی - نشانه‌های شهری - عوامل شناختی (ذهن و تمرکز)	- آموزش - قانون‌گرایی - روابط مردم و حاکمیت - فقر و فرهنگ فقر - دگرگونی ارزش‌ها - جامعه‌پذیری

یافته‌های تحلیلی- تفسیری پژوهش

در این بخش، ۳ گروه متغیرهای مورد اشاره در جدول ۶ که هرکدام به مؤلفه‌هایی تفکیک شده‌اند (متغیر ادراکی- رفتاری ۳ مؤلفه؛ متغیر کالبدی- محیطی ۳ مؤلفه؛ متغیر معنایی- اجتماعی ۶ مؤلفه)، مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

الف) متغیرهای ادراکی- رفتاری

پس از بررسی پاسخ‌های دریافتی جامعه نمونه، پرسش‌هایی که معطوف به متغیرهای ادراکی- رفتاری بود، در جدول ۷ دسته‌بندی گردید. این جدول علاوه بر آگاهی بخشی نسبت به دیدگاه‌های مردم، متن تحلیلی- تفسیری مربوط به این بخش را که در سه گروه: ۱- احساس تعلق خاطر^{۲۳}، ۲- از خودبیگانگی فردی و جمعی^{۲۴} و ۳- بی‌تفاوتی^{۲۵} (بلازه شدن) ارائه می‌شود، به مطالعات نظری پژوهش متصل می‌کند.

جدول ۷. سؤالات پرسش‌نامه در حوزه متغیرهای ادراکی- رفتاری

سؤال پرسش‌نامه	گزینه‌های پاسخ	نوع متغیر	شاخص‌ها	تشریح شاخص	درصد فراوانی
چرا برخی مردم با دیدن پیام‌هایی مثل: «لطفاً روی چمن نشینید» در بوستان‌ها، اعتنایی به آن ندارند؟	روی چمن نشستن ضروری برای آن‌ها ندارد.	متغیرهای ادراکی- رفتاری	رفتار ناآگاهانه	عدم آگاهی به نتیجه عمل توسط فرد.	۵٫۸۵
	نشستن روی چمن در بوستان‌ها حق مردم است.		حق به رفتار	برحق دانستن اعمال و رفتارها توسط فرد	۹٫۷۶
	مردم علاقه‌ای به رعایت ضوابط این چنین ندارند		قانون‌گریزی	عدم تمایل به پیروی از قوانین و ضوابط	۱۳٫۶۷
	طبق تجربه، در این موارد با متخلفین برخورد نمی‌شود.		جدیت رفتار	نبود ضمانت اجرای قوانین و ضوابط	۱۷٫۵۷
	علائم هشداردهنده عدم ورود به چمن نصب نشده‌اند.		نشانه‌ها	نامناسب بودن جایگاه علائم و نشانه‌ها	۳٫۵۱
	باوری مبنی بر لزوم پایمال نکردن گیاهان در ذهن مردم وجود ندارد.		اعتقاد در رفتار	نبود اعتقاد در لزوم حفظ حیات گیاهان	۴۹٫۶
علت این که اغلب مردم زیاده‌های خود را از محل تولید آن تفکیک نمی‌کنند، چیست؟	این کار را بیهوده و وقت تلف کردن می‌دانند.	متغیرهای ادراکی- رفتاری	ضرورت عمل	عدم درک اهمیت و ضرورت عمل	۱۵٫۲۳
	به‌صورت عمدی و برای زیرپا گذاشتن قوانین		رفتار اعتراضی	عمل به‌عنوان عملی اعتراضی	۱٫۱۷
	این کار باید در هنگام حمل زیاله‌ها انجام شود.		وظیفه دیگری	این کار وظیفه مسئولان شهرداری است	۶٫۲۵
	این کار فقط مربوط به کشورهای توسعه‌یافته است		آرمان‌گرایی	خلأ فرهنگی و شک در زمینه تأثیر عمل	۹٫۷۶
	اغلب مردم از این موضوع بی‌اطلاع هستند.		آگاهی	نبود آگاهی و آموزش از لزوم عمل	۱۴٫۰۶
	سطح‌های تفکیک‌شده در محله‌ها وجود ندارد.		فقدان امکانات	نبود زیرساخت مناسب برای تضمین عمل	۵۳٫۵۱
آیا مردم تهران توجه لازم را به پیام‌های مسئولان دارند؟	بلی	متغیرهای ادراکی- رفتاری	درک هشدار	عدم آگاهی و درک علائم	۳٫۹
	تأحدودی				۵۴٫۶۸
	خیر				۴۰٫۶۲
آیا تهران از نظر پیام‌رسانی به مردم، موفق است؟	بلی	متغیرهای ادراکی- رفتاری	(میزان) موفقیت در پیام‌رسانی	موفق بودن علائم و نشانه‌ها در انتقال پیام	۱۳٫۶۷
	تأحدودی				۶۱٫۲۲
	خیر				۲۵
اگر کسی اولین بار به تهران بیاید چقدر زمان می‌برد تا شبکه اصلی شهر را بشناسد؟	یک تا شش ماه	متغیرهای ادراکی- رفتاری	مدت زمان شناخت	مدت‌زمان موردنیاز برای آشنایی با ساختار شهر	۵۸٫۱۵
	یک سال و بیشتر				۲۴٫۶
	اصولاً این کار امکان ندارد				۱۷٫۲۵

۱- احساس تعلق خاطر به شهر

هر نوع یادگیری نیازمند علاقه و احساس نیاز به «آموزش» است، در مورد یادگیری زبان شهر نیز چنین است. وقتی فرد زبان شهر را بیاموزد می‌تواند آن را بخواند و قوانین آن را درک کند؛ وقتی فرد زبان شهر را نداند، رفتارهایی که بروز می‌دهد وجه آگاهانه لازم را ندارد، یا ناشی از عادت و تقلید از دیگران است و یا رفتاری غیرارادی و ناهم‌ساز است. اینکه در ارتباط با سؤال از میزان اعتنای مردم به پیام‌ها در شهر، گزینه «باوری مبنی بر لزوم پایمال نکردن گیاهان در ذهن مردم وجود ندارد» بیشترین فراوانی پاسخ را داشته است، به‌نوعی بیانگر عدم تعلق خاطر شهروندان به شهر است.

به‌علاوه تعلق خاطر زمینه‌ساز هویت است؛ هویت نوعی ارتباط است که بین یک فرد با دیگران وجود دارد (Burke, 2020). فردی که دچار پریش‌خوانی شهری شده است، مشابه فردی است که هویت خود را فراموش کرده باشد؛ زیرا افراد به شهری که در آن زندگی می‌کنند تعلق دارند و هویت جمعی خود را از آن شهر احراز می‌کنند. لذا اگر با آن شهر بستیزند، نادیده‌اش انگارند، زبانش را نخوانند و با آن ارتباط برقرار نکنند، گویی شناسه جمعی خود را فراموش کرده‌اند. بهترین راه احیای این فراموشی، تقویت حس تعلق، پیگیری نیازها و یافتن گرایش‌های درونی نسبت به شهر، به‌عنوان مکانی برای قوام‌یابی هویت جمعی^{۲۶} است.

۲- از خودبیگانگی فردی و جمعی

از خودبیگانگی بر نیرویی دشمنانه یا محیطی غیرانسانی دلالت دارد که نسبت به آن احساس جداافتادگی و بی‌بازی می‌کنیم (لاو، ۱۳۹۵)، در ارتباط با پریش‌خوانی شهری از ۲ جنبه قابل بررسی است: یکی مفهوم

از خودبیبگانگی به معنای «قطع ارتباط و بیگانه شدن انسان با طبیعت انسانی» و دیگری «از خودبیبگانگی اجتماعی» است. زندگی شهری معاصر، به واسطه تحریک مکرر ذهن فرد، او را از مقیاس انسانی دور کرده است. ماشینی شدن زندگی مصادف با فاصله گرفتن انسان از محیط و اختلال در فرایند ادراک آن است؛ اصولاً ادراک صحیح از شهر، در مقیاس انسانی و به‌ویژه هنگام حضور پیاپی در فضای شهری رخ می‌دهد، اما ترافیک، تراکم زیاد، آلودگی‌های صوتی و بصری، محرک‌های مختلف محیطی، دغدغه‌های فردی، فشار اقتصادی، بحران تأمین معاش و فقر، نابسامانی اجتماعی، استبداد و... عواملی هستند که موجب بروز از خودبیبگانگی می‌شوند و لذا فرد نمی‌تواند خوانش صحیحی از شهر داشته باشد.

وجه دوم «از خودبیبگانگی اجتماعی» است. این مقوله شرایطی را در روابط بین افراد اجتماع معرفی می‌کند که در آن همبستگی و ارزش‌های مشترک محدود است، فاصله اجتماعی زیاد است و افراد متمایل به انزوا هستند (Ankony, 1999). از خودبیبگانگی اجتماعی از مهمترین دلایل بروز پریش خوانی است زیرا عمده درک انسان از محیط به طریق اجتماعی رخ می‌دهد. خاطرات مشترک، علائق و مطالبات مشترک و درک عمومی^{۲۷} از ضرورت‌هایی است که می‌تواند منجر به ادراک مفاهیمی در شهر شود که به طریق انفرادی ممکن نیست. ادراک اجتماعی از محیط، یک ادراک تاریخی نیز تلقی می‌شود؛ منظر تاریخی می‌تواند موجب برقراری ارتباط بین نسلی شود. پرهیز از انزوا، از جمله ابزارهای کاربردی در فرایند ادراک تلقی می‌شود. «ارتباط و تعامل» نوعی «عقلانیت» است؛ هابرماس^{۲۸} این نوع از عقلانیت را وسیله‌ای مفید در ادراک جهان معرفی می‌کند (Kompridis, 2006)، اما از خودبیبگانگی اجتماعی بیانگر گریز از تعامل و در نتیجه فقدان «عقلانیت ارتباطی»^{۲۹} است. این فقدان مصادف با غلبه عقلانیت ابزاری است؛ عقلانیتی فردگرا و فایده‌محور که می‌کوشد از هر موقعیتی، بیشترین میزان انتفاع را برای خود (نه جمع) حاصل کند. با غلبه فردگرایی، از خودبیبگانگی اجتماعی و نتیجتاً پریش خوانی شهری افزایش می‌یابد.

۳- بی تفاوتی (بلازه شدن)

پاسخ‌های ارائه‌شده به سؤالات پرسشنامه، نشان از وجود نوعی حس بی تفاوتی نسبت به پیام‌ها و علائم شهری دارد. زیمل در اثر خود «کلان‌شهر و حیات ذهنی^{۳۰}» (۱۹۰۳) محرک‌هایی را برمی‌شمارد که ذهن انسان را آماج حمله قرار می‌دهند. او می‌نویسد: «فرد در برابر فروکشیده شدن و خرد شدن به وسیله مکانیزم اجتماعی-تکنولوژیک مقاومت می‌کند» (زیمل، ۱۳۷۲، ۵۴). او ذهن را مجهز به ابزارهایی می‌داند که برای مقاومت در برابر محرک‌ها، به طریقی هوشمندانه بخشی از آن‌ها را نادیده می‌انگارد تا بتواند بقای خود را در کارکردهای حیاتی، حفظ نماید. اما بمباران ذهن در شهر پرازدحام امروزی، منجر به بی تفاوتی ناخواسته او نسبت به پدیده‌هایی می‌شود که چه بسا برای تعادل زیست او ضروری هستند.

در کشورهای توسعه‌نیافته که زمینه برای مشارکت و دموکراسی شهری فراهم نیست، میزان بی تفاوتی بیشتر است و جامعه شهری به سمت توده‌وار^{۳۱} شدن حرکت می‌کند. در رفتار توده‌ای، افراد به مسائل دور از تجربه شخصی و زندگی روزانه (مثل وقایع بین‌المللی و آنچه رسانه‌ها عرضه می‌کنند) توجه بیشتری دارند. در نتیجه احساس مسئولیت در آن‌ها کاهش می‌یابد و رفتارها دچار بی‌ثباتی می‌شوند (کورنهورز، ۱۴۰۰). در کشورهای مترقی آموزش‌های اجتماعی به نحوی است که فرد را به حضور اجتماعی ترغیب می‌کند و هر قدر فرد نسبت به پیرامونش بی تفاوت باشد، شهر او را به حال خود رها نمی‌کند، اما در جهان سوم سردی و بی تفاوتی افراد مدام عمیق‌تر و پایدارتر می‌شود. بلازه شدن در جهان سوم، دردی عمیق‌تر و بحرانی بزرگ‌تر است. نتیجه، افزایش میزان پریش خوانی در شهر است زیرا بی تفاوتی نسبت به پیرامون زمینه یادگیری و ارتباط را می‌زاید و انسان نمی‌تواند زبان شهر را دریافت کند.

ب) متغیرهای کالبدی - محیطی

در جدول ۸، پرسش‌های مربوط به متغیر با ماهیت «کالبدی - محیطی» ارائه شده است. البته تفکیک متغیرهای سه‌گانه در جدول، بیشتر با هدف تسهیل در دسته‌بندی تحلیل‌ها بوده و در واقعیت مرز دقیقی بین سه گروه متغیر قابل ترسیم نیست. گزاره‌های تحلیلی مربوط به متغیرهای کالبدی - محیطی در سه گروه: ۱- خوانایی محیطی، ۲- نشانه‌های شهری و ۳- عوامل شناختی (ذهن و تمرکز) ارائه شده است.

جدول ۸. سؤالات پرسش‌نامه در حوزه متغیرهای کالبدی - محیطی

سؤال پرسش‌نامه	گزینه‌های پاسخ	نوع متغیر	شاخص‌ها	تشریح شاخص	درصد فراوانی
چرا برخی از مردم عادت دارند از روی موانع در شهر به هر ترتیبی عبور کنند؟	این موانع در بدجایی نصب شده‌اند.	متغیرهای کالبدی - محیطی	تناسب محل و محتوا	مناسب بودن محل تعبیه موانع برای مشاهده	۱۵
	برخی افراد فقط به فکر منافع و راحتی خودشان هستند و رد شدن از این موانع خود نوعی زرنگی است.		خودمحوری	عدم توجه به حقوق دیگری	۵۲
	با کسانی که این کار را می‌کنند برخورد نمی‌شود.		جابه‌جایی ارزش‌ها	تغییر در نگرش به ارزش‌ها و پایمال کردن حقوق راز زرنگی تلقی کردن	۱۱
چرا برخی از مردم اصولاً اعتنایی به پیام‌ها و هشدارها و علائم و نشانه‌های شهری ندارند و به راحتی خلاف آن‌ها عمل می‌کنند؟	مردم دنبال کار خود بوده و این پیام‌ها دغدغه آن‌ها نیست.	متغیرهای کالبدی - محیطی	ضمانت قوانین (میزان)	نبود دغدغه توجه به علائم و پیام‌ها (مشغله‌های فردی)	۱۶٫۴
	پیام‌ها متضاد با زندگی هستند و مردم آن‌ها را نادیده می‌گیرند.		تضاد با سبک زندگی	نبود جایگاهی برای توجه به پیام‌ها در زندگی افراد (مشغله‌های فردی)	۵٫۴۶
	زیربا گذاشتن قوانین در جامعه امری عادی شده است.		عادی‌سازی	عادی بودن زیربا گذاشتن قانون	۲۹٫۶۸
	شهرنشینان فرهنگ زندگی در شهر را ندارند.		فرهنگ	نبود فرهنگ متناسب با زندگی مدرن	۱۳٫۲۸
	چون محل زندگی قبلی اغلب ساکنان تهران، روستا بوده، آن‌ها با این گونه پیام‌ها بیگانه‌اند.		بیگانگی با معنا	عدم درک معنای پیام‌ها	۴٫۶۸
	در میان خانواده‌های شهرنشین آموزش فرزندان برای تبعیت از مقررات شهرنشینی جایگاهی ندارد.		آموزش	آموزش مقررات شهرنشینی	۳۰٫۴۶
وسط برخی خیابان‌ها را قبلاً با خط‌کشی جدا کرده بودند. اخیراً برخی از این خط‌کشی‌ها به دیوارهای بتنی تبدیل شده؛ چرا این روند اتفاق افتاده؟	برای اطمینان از رعایت مقررات توسط مردم است.	متغیرهای کالبدی - محیطی	بی‌اعتمادی به اثر قانون	نیاز به تشدید موانع برای اطمینان از رعایت ضوابط	۲۴٫۶
	این کار برای فرهنگ‌سازی انجام شده است.		فرهنگ‌سازی	فرهنگ‌سازی به شیوه موانع کالبدی	۷٫۲۲
	این موضوع نشانه فرهنگ پایین رانندگان است.		عمل فرهنگی	نبود فرهنگ رعایت و خوانش نشانه‌ها	۱۸٫۳۵
	این کار باعث شرمندگی و نشانه بی‌فرهنگی و تخلف مستمر رانندگان است.		میزان اثربخشی قانون	نبود ضامن اجرایی قوانین و ضوابط / متناسب نبودن جریمه و جرم	۳۵٫۹۳
در ایستگاه مترو خط قرمز وجود دارد که مردم برای حفظ جان‌شان باید پشت آن بایستند. چرا برخی از آن می‌گذرند و ضابطه را نادیده می‌گیرند؟	زیربا گذاشتن قوانین موجب حس شجاعت است	متغیرهای کالبدی - محیطی	جابه‌جایی ارزش‌ها	تغییر در نگرش به ارزش‌ها و بی‌توجهی به جان خود	۱۴٫۰۶
	مردم با این کار اعتراض خود را نشان می‌دهند.		رفتار اعتراضی	عمل به‌عنوان عملی اعتراضی	۷٫۴۲
	مردم برای جان‌شان ارزشی قائل نیستند.		جابه‌جایی ارزش‌ها	تغییر در نگرش به ارزش‌ها و بی‌توجهی به جان خود	۹٫۷۶
	مردم به خطوط و علائم توجه ندارند و معانی آن‌ها برایشان نامفهوم است.		نامفهوم‌ی علائم	عدم آگاهی و ادراک علائم	۳۵٫۹۳
	به دلیل ازدحام خطوط مشخص نیست.		خوانایی	خوانا نبودن علائم	۴٫۶۸
	مفهوم علائم به مردم آموزش داده نشده است.		آموزش	فقدان آموزش در خصوص علائم	۲۸٫۱۲
چرا نه پیاده‌ها و نه سواره‌ها اعتنایی به خط سفید عابر پیاده ندارند و بودوبود آن برایشان بی‌تفاوت است؟	معنای آن را نمی‌دانند.	متغیرهای کالبدی - محیطی	درک معنا	عدم آگاهی و درک علائم	۶٫۲۵
	خط سفید عابر پیاده را بی‌اثر می‌دانند.		عمل بی‌اثر	عدم اعتماد به عملکرد علائم	۱۰٫۱۵
	آن را متعلق به شهرداری می‌دانند و تعلق به آن ندارند.		حس تعلق	نبود حس تعلق به واسطه نبود حس مالکیت	۵٫۰۷
	زیربا گذاشتن قانون را نوعی پیروزی می‌دانند.		جابه‌جایی ارزش‌ها	تغییر در نگرش به ارزش‌ها (زیربا گذاشتن قانون معادل پیروزی و موفقیت)	۱۲٫۵
	مردم برای بیان مخالفت خط عابر را نادیده می‌گیرند.		رفتار اعتراضی	عمل به‌عنوان عملی اعتراضی	۱٫۵۶
	مردم فکر می‌کنند چون اکثریت خط عابر را رعایت نمی‌کنند، توجه به آن ثمری ندارد.		دنباله‌روی در رفتار	خود را تنها دیدن و تصور اثرگذار نبودن عمل (فقدان عمل جمعی)	۶۴٫۴۵
معمولاً برای مراجعه به شهر تهران چگونه عمل می‌کنید؟	به تابلوهای راهنمایی و نشانه‌ها متکی خواهیم بود.	متغیرهای کالبدی - محیطی	علائم شهری	میزان اعتماد به علائم و نشانه‌های شهری	۳٫۵۱
	بیشتر از نقشه چاپی یا رایانه‌ای استفاده می‌کنم.		نقشه	میزان اعتماد به نقشه‌های شهری	۱۸٫۷۵
	از جهت‌یاب‌های ماهواره‌ای استفاده می‌کنم.		مسیریاب‌های ماهواره‌ای	میزان اعتماد به مسیریاب‌ها	۶۸٫۷۵
	یا ذهن خودم و یا از دیگران آدرس را سؤال می‌کنم.		استفاده از دیگران	انکا به آگاهی و رفتار دیگران در یافتن مسیر	۸٫۱۷

۱- خوانایی محیطی

خوانایی^{۳۲} عبارت از سازمان‌دهی یک محیط در ساختاری یکپارچه، به‌نحوی است که قابل تداعی در ذهن افراد باشد (Koseoglu & Onder, 2011). یک محیط شهری خوانا، واجد وحدت بین اجزا و نیز موجودیتی مستقل و هویت‌مند است که با ذهن شهروند، تعامل می‌کند. به‌نظر می‌رسد خوانایی بیشتر جنبه ذهنی دارد؛

تصویر ذهنی از شهر الزاماً در اذهان مختلف مشترک نیست و به ویژگی‌های ذهنی افراد بستگی دارد. یک شهر خوانا، باید در بیانی صریح، خود را به همگان عرضه کند. لذا شهر باید به گونه‌ای طراحی شود که به سادگی برای شهروندان قابل خوانش باشد. خوانایی، مشابه مفهوم پریش خوانی، یک مفهوم زبانی است؛ لذا در یک فضای شهری خوانا علاوه بر اینکه اجزای تشکیل‌دهنده شهر واضح هستند، در الگویی منظم کنار یکدیگر قرار گرفته و به مثابه یک متن، واجد معنی هستند. فراوانی پاسخ‌ها به سؤال «برای مراجعه به یک آدرس جدید در شهر چگونه عمل می‌کنید؟» در جدول ۸، نشان می‌دهد که در بافت شهر تهران خوانایی لازم وجود ندارد. بین دو مفهوم خوانایی و پریش خوانی، خویشاوندی‌هایی وجود دارد که بیانگر اثر یکی بر دیگری است. مشخصاً یک شهر خوانا، کمتر موجب سردرگمی شهروندان می‌شود. براساس اصول گشتالت^{۳۳} در روانشناسی ادراک، ذهن آدمی جهان پیرامون خود را در قالب کل‌های معنی‌دار تجربه می‌کند و محرک‌های جداگانه (غیر ترکیبی و سازمان‌نیافته) چندان واجد معنا نیستند (Sternberg, 2012). لذا وحدت اجزا، مؤلفه‌ای تعیین‌کننده در خوانایی است.

۲- نشانه‌های شهری

از جمله تلاش‌های رایج برای ایجاد خوانایی در فضای شهری، تقویت یا ایجاد نشانه‌ها و نقاط لنگرگاهی است. شهرساز می‌تواند پس از شناخت زمینه به طراحی نشانه‌ها اقدام کرده و از طریق تسلسل آن‌ها، خوانایی در بافت شهری را ارتقا دهد، اما پاسخ‌ها نشان می‌دهد که نشانه‌های شهری چندان مورد اعتنای شهروندان نبوده و نقشی در افزایش خوانایی شهر نداشته‌اند.

متخصصان باید زبان ارتباطی مردم با شهر محل زندگی خود را آموخته و فعالیت‌های خود را روی ساختار زبان رایج سازمان‌دهی کنند. بخش قابل توجهی از پریش خوانی شهری ناشی از فقدان زبان مشترک بین مردم و متخصصان است. رسیدن به این مرتبه از «گفتگو» بین شهر و مردمان، مرحله ظهور «شهر» در معنای حقیقی آن است.

۳- عوامل شناختی (ذهن و تمرکز)

پاسخ‌های دریافتی حکایت از نوعی عدم تمرکز و درک ناصحیح از علائم و نشانه‌ها و به‌طور کلی نارسایی «زبان شهر» در بین شهروندان دارد. عوامل شناختی محوری در پریش خوانی به سه گروه دیداری، شنیداری و ذهنی تقسیم می‌شوند که با عوامل ادراکی انسان تطبیق دارند. لذا پیدایش یا زدایش پریش خوانی به نحوه تعامل بین محرک‌های محیطی و حس‌گرهای ادراکی انسان وابسته است. حوزه‌هایی مثل منظر شهری، زیباشناسی و تناسبات، هندسه، تزئینات شهری، نورپردازی، رنگ‌بندی و... که در شهرسازی مقولاتی مهم هستند، اغلب وابسته به ادراک محیط از طریق حس بینایی‌اند، اما ثبت شهر در ذهن آدمی، فراتر از مواجهه با منظر شهر بوده و مصادف با مرحله‌ای است که در آن ادراکات بصری با ذهن آمیخته‌شده و ادراکی واحد ایجاد می‌کند. غنا و کیفیت محرک‌های محیطی می‌تواند در تلطیف افکار، آرامش ذهن و تمرکز بیشتر شهروندان به هنگام حضور در عرصه عمومی مؤثر باشد. یکی از راهکارها در ارزیابی اینکه آیا یک محیط شهری تشدیدکننده یا تقلیل‌دهنده پریش خوانی است، میزان تمایل افراد به حضور، مکث و بازگشت به فضای شهری مزبور است.

ج) متغیرهای معنایی - اجتماعی

ماهیت نظری مفهوم پریش خوانی شهری بیشتر از نوع مقولات ذهنی - معنایی است و اگرچه به تأثیر از متغیرهای عینی‌پدیدار می‌شود، بیشتر خاصیت ذهنی دارد. ذهنی بودن آن نیز برخاسته از آگاهی و ذهنیت جمعی^{۳۴} شهروندان است. گزاره‌های تحلیلی این بخش در شش گروه: ۱- آموزش، ۲- قانون‌گرایی، ۳- روابط مردم و حاکمیت، ۴- فقر و فرهنگ فقر، ۵- دگرگونی ارزش‌ها و ۶- جامعه‌پذیری^{۳۵} ارائه شده است.

جدول ۹. سؤالات پرسش‌نامه در حوزه متغیرهای معنایی - اجتماعی

سؤال پرسش‌نامه	گزینه‌های پاسخ	نوع متغیر	شاخص‌ها	تشریح شاخص	درصد فراوانی
چرا مردم اغلب به هشدارهای مسئولان شهری در خصوص کاهش مصرف در حوزه‌هایی مثل آب، گاز، برق و... بی‌اعتنا هستند؟	مردم در درستی این هشدارها شک دارند.	متغیرهای معنایی - اجتماعی	درک هشدار	درک از کمبود منابع و هشدارها	۵/۴۶
	چون مردم هزینه موارد مصرفی را پرداخت می‌کنند، حق دارند هر قدر بخواهند مصرف کنند.		حق به‌واسطه هزینه	هزینه پرداختی، حق میزان استفاده را تضمین می‌کند.	۳۶/۷۱
	مسئولان موظف‌اند خواسته مردم را با تلاش بیشتر برآورده کنند.		مسئول بودن دیگری	مسئولان شهری موظف‌اند خدمات را به هر میزان که نیاز است ارائه دهند.	۷/۰۳
	من تاکنون چنین هشدارهایی را نشنیده‌ام.		بی‌اطلاعی	بی‌اطلاعی به‌واسطه مواجه نشدن با پیام‌ها	۰
چرا در حالیکه مردم خانه خود را پاکیزه نگه می‌دارند، توجهی به پاکیزه نگه‌داشتن محیط شهر ندارند؟	مردم احساس تعلق به شهر خود ندارند.	متغیرهای معنایی - اجتماعی	حس تعلق و مالکیت	حس تعلق و حس مالکیت نسبت به شهر می‌تواند بر هشدارها اثرگذار باشد.	۱۵/۲۳
	شهروندان به مسئولان شهر بدبین و بی‌اعتماد هستند.		بی‌اعتمادی	بی‌اعتنایی به‌واسطه بی‌اعتمادی به مسئولان	۳۵/۵۴
	چون شهر را متعلق به غیر خود می‌دانند و احساس مسئولیتی نسبت به آن ندارند.		حس تعلق و مالکیت	حس تعلق نسبت به شهر می‌تواند بر نگهداری از محیط اثرگذار باشد.	۴۸/۸۲
	تمیز نگه‌داشتن محیط را وظیفه شهرداری می‌دانند.		مسئول بودن دیگری	مسئولان شهری موظف‌اند شهر را تمیز نگه‌دارند و مردم وظیفه‌ای ندارند	۳۳/۹۸
چرا بسیاری از راننده‌ها اغلب قوانین راهنمایی - رانندگی را زیر پا می‌گذارند؟	زیر پا گذاشتن قوانین موجب زودتر رسیدن می‌شود.	متغیرهای معنایی - اجتماعی	خودمحوری	عدم توجه به حقوق دیگری	۲۸/۵۱
	این کار نوعی اعتراض به قوانین و ضوابط است.		رفتار اعتراضی	شکستن قوانین به‌عنوان عملی اعتراضی	۱۳/۶۷
	حس رقابت یا دیگر رانندگان		عمل رقابتی	خلأ فرهنگی در تمایل به رقابت واهی	۲۳/۰۴
	میزان جریمه‌ها در ایران به نسبت بسیار کم است.		کنترل بیرونی	متناسب نبودن جرم و جریمه	۳۴/۷۶
چرا وقتی اشغال پیاده‌رو با خودرو یا چیدن وسایل باعث مزاحمت می‌شود، عده‌ای این کار را انجام می‌دهند؟	در شهرها هر کس دنبال انجام کار خودش است.	متغیرهای معنایی - اجتماعی	خودمحوری	عدم توجه به حقوق دیگری	۶۴/۸۴
	مردم باید باهم کنار بیایند.		درک دیگری	عدم درک حق زندگی و حضور دیگران	۳/۱۲
	فکر نمی‌کنم اشغال پیاده‌روها خلاف باشد.		درک خطا بودن عمل	عدم آگاهی و درک حقوق و قوانین	۵/۴۶
	مقصر شهرداری است که باید جلوی این کارها را بگیرد.		مسئول بودن دیگری	مسئولان شهری موظف‌اند جلوی عمل اشتباه را بگیرند.	۲۶/۵۶
فکر می‌کنید ساکنان تهران مالکیت شهر را متعلق به که می‌دانند؟	کل ملت ایران	متغیرهای معنایی - اجتماعی	حس (میزان) حس و تعلق و مالکیت	حس تعلق به‌واسطه حس مالکیت	۶/۶۸
	نسل‌های آینده				۲/۹۵
	شهرداری و شورای شهر				۱۴/۳۸
	ساکنان فعلی شهر				۱۹/۹۲
	حکومت و دولت				۵۵/۶
آیا علائم راهنمایی در تهران وضوح لازم را دارند؟	بلی	متغیرهای معنایی - اجتماعی	(میزان) خوانایی	خوانایی علائم از منظر محتوا، رنگ و موقعیت استقرار آن‌ها	۲۴/۲۱
	ناحدهی				۵۲/۳۴
	خیر				۲۳/۴۳
	خیلی زیاد				۱/۹۵
میزان رضایت شما از تابلوها و علائم راهنمایی و رانندگی چقدر است؟	زیاد	متغیرهای معنایی - اجتماعی	(میزان) رضایت از علائم	میزان رضایت از خوانایی، مناسب بودن و موقعیت قرارگیری علائم و تابلوهای راهنمایی و رانندگی	۳/۱۲
	متوسط				۶۰/۹۳
	کم				۴/۴۵
	خیلی کم				۷/۸۱
	خیلی زیاد				۱/۹۵

۱- آموزش

پاسخ‌های ارائه‌شده به برخی پرسش‌ها پیرامون ضرورت پاکیزه نگه‌داشتن شهر و یا رعایت قوانین رانندگی، بیانگر ضعف مبنایی آموزش در میان شهروندان است. شهر مکانی برای آموزش و یادگیری است؛ یکی آموزش‌های صریح و دیگری آموزش‌های ضمنی. بخش عمده آموزش‌های شهر، از نوع آموزش‌های ضمنی است. این‌گونه آموزش‌ها تأثیرات ژرفی داشته و با ماهیت غالب اجتماعی، وابسته به میان کنش‌هایی^{۳۶} است که در اجتماع شهری رخ داده و به «رفتارهای» افراد جهت می‌دهد. اصولاً «رفتار» قدرت تسری بالایی دارد. بر اساس نظریه یادگیری رفتاری^{۳۷} همه رفتارها از طریق تعامل با محیط آموخته می‌شوند و عوامل ذاتی یا ارثی تأثیر کمی بر رفتار افراد دارند (Araiba, 2019). بنابراین می‌توان نقش آموزش‌دهندگی شهر را به رفتارهای فردی و آثار متقابل آن بر دیگران (دیالکتیک فرد و جمع) مرتبط دانست.

میزان آموزش‌های فردی، سطح آگاهی و توسعه‌یافتگی اندیشه افراد در بحث آموزش بسیار مهم است. آموزش مقوله‌ای چندوجهی است؛ لذا مهم است که فرد اصولاً تا چه میزان برای تعلیمات خود ارزش قائل شده و برای

آن هزینه می‌کند. طبیعتاً برای افرادی که از آموزش و یادگیری بیزارند، شهر نمی‌تواند عرصه‌ای مفید برای آموزش باشد.

۲- قانون‌گرایی

پاسخ‌های دریافتی حاکی از بی‌توجهی و نادیده‌انگاری فراگیر قوانین در بین شهروندان است و به‌نظر می‌رسد یکی از این علل بنیادین پریش‌خوانی شهری «بی‌قانونی» است. اصولاً یک شهر سامانمند، مانند هر سیستم دیگری نیازمند الگوهایی است که از قوانین روشنی تبعیت می‌کنند. شهر و حاکمیت شهری باید عرصه «حاکمیت قانون^{۳۸}» و به‌علاوه زمینه‌ای برای آموزش آن باشد. گرامشی^{۳۹} می‌نویسد: «مفهوم قانون را باید از بقایای هرگونه تعالی‌گرایی و مطلق‌نگری منزه کرد و عملاً آن را از هرگونه تعصب اخلاقی‌رهایایی بخشید، در این شرایط دولت نیز نوعی آموزگار است» (گرامشی، ۱۳۹۶).

شهروندان نیاز به «تربیت قانونی» دارند؛ اینکه افراد از کودکی احترام به قوانین را آموخته و فرایند اجتماعی شدن آن‌ها، مبتنی بر قانون باشد، یک مسئله ضروری است. چنین فردی به‌هنگام حضور در شهر به‌عنوان عرصه زندگی عمومی احترام به قوانین را نه لطف به دیگران، بلکه یک وظیفه «غیرقابل تخطی» می‌داند؛ یعنی آموخته است که قانون ابزاری فکرسزده است که علاوه بر تحدید عرصه آزادی او، از حریمش در برابر زیاده‌خواهی دیگران دفاع می‌کند. لذا یک پدیده مفید و عقلانی است.

محصول پریش‌خوانی شهری، بی‌نظمی، قانون‌گریزی و آسیب به آرامش دیگران است. چه این اتفاقات ارادی و آگاهانه باشد و چه غیرارادی، خروجی آن واحد است: «قوانین شهر» نادیده انگاشته شده‌اند. احساس ضابطه‌مندی فضا، عاملی است که می‌تواند شهروندان را به خوانش درست شهر ترغیب کند، اما در ایران قوانین اهمیت لازم را نداشته و افراد خود را ملزم به رعایت قوانین نمی‌دانند. وقتی قانون شرایط مطلوبی در یک جامعه نداشته باشند و مردم شاهد آن باشند که قوانین ظاهراً محکم، به‌سادگی نقض می‌شوند، قانون‌گریزی^{۴۰} به یک خصلت عمومی تبدیل می‌شود. در سایه بی‌قانونی پریش‌خوانی شهری، منجر به بروز پدیده «شهر پریشی» نیز شده است؛ یعنی شهر به پدیداری غیرقابل درک، مبهم و ناهمساز با ادراک ساکنان تبدیل شده است.

۳- روابط مردم و حاکمیت

بر اساس پاسخ‌های دریافتی در حوزه متغیرهای معنایی- اجتماعی، بین مقوله پریش‌خوانی شهری و فاصله بین مردم و حاکمیت رابطه‌ای مستقیم مشاهده می‌شود؛ از سوی دیگر وندالیسم یکی از نتایج پریش‌خوانی است. وقتی فرد در شهر، زبان آن را نخواند، علائم را نشناسد و قوانین را رعایت نکند، موجب بروز خسارت به سرمایه‌های شهر می‌شود. البته در مواردی ایجاد این آسیب‌ها کاملاً خودخواسته و تلافی‌جویانه است؛ یعنی فرد به‌واسطه احساس ظلم یا با تلقی حقوقی که در شهر و در عرصه تعامل با قدرت، از او تزییع شده است، برای بازیابی آرامش خود مبادرت به تخریب اموال عمومی می‌کند. طبیعی است که چنین اقدامی کمکی در مسیر احیای حقوق نخواهد کرد، اما او با این اقدام به‌نوعی اعتراض خود را بیان می‌کند و در نتیجه بخشی از سرمایه‌های عمومی در شهر تلف می‌شود.

اما با اصلاح رابطه بین مردم و حاکمیت، این تضاد برطرف شده و خسارات کمتری متوجه اموال عمومی خواهد شد. در شرایطی که به‌جای خصومت، روابط بین مردم و مسئولان از جنس مودت باشد، نه‌تنها به اقدامات آیدایی منجر نمی‌شود، بلکه افراد می‌کوشند تا از سرمایه‌های شهر حفاظت کنند. اما هرچه رابطه بین مردم و مسئولان ضعیف شده و سرمایه اجتماعی نهادهای مدیریتی در متن جامعه کاهش یابد، مصادیق پریش‌خوانی افزایش خواهد یافت. دیالکتیک منفی بین مردم و مدیریت شهری، عملاً زمینه‌های لازم برای هرگونه ارتباط و گفت‌وگورا می‌زداید.

۴- فقر و فرهنگ فقر

فراوانی پاسخ‌ها در ارتباط با پرسش‌های معنایی- اجتماعی پژوهش، حاکی از وحدت نظر پاسخگویان بر وجود

علائمی است که به گستردگی «فرهنگ فقر»^{۴۱} در جامعه مورد مطالعه اشاره دارند. فرهنگ فقر به معنای نوعی از فقر است که علی‌رغم وجود برنامه‌های ضد فقر در جامعه، همچنان خود را به‌طور مداوم بازتولید می‌کند. فقری که در بنیان خود چندان وابسته به فضای اقتصادی جامعه نبوده و بیشتر در «عادات و رفتارهای» شهروندان مشاهده می‌شود؛ این نوع فقر همچنین در فرایند انتقال ویژگی‌های رفتاری خاص به نسل‌های آینده، بازتولید می‌شود (Antunano, 2018).

فقر به معنای نداشتن منابع درآمد برای تأمین نیازهای زندگی است و به لحاظ زبانی، با مفهوم درد هم‌ریشه است؛ فقر ریشه‌ها و بازخوردهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی متعددی دارد (Soto & Montoya, 2022). فقر خود را بازتولید می‌کند؛ فقر اقتصادی، فقر در حوزه‌های دیگر را موجب می‌شود. همین‌طور فقر سیاسی، فقر اجتماعی و فرهنگی، می‌تواند منجر به تشدید فقر اقتصادی، فقر آموزش و در نتیجه فقر آگاهی شود. زمانیکه انواع فقر به آسیب فراگیر در جامعه تبدیل می‌گردد، بیگانگی با شهر و زندگی جمعی در آن، افزایش می‌یابد. افراد به لحاظ ذهنی دچار تشویش عمیق شده و تمام تمرکزشان بر مسئله معاش معطوف می‌شود. این شرایط ذهنی زمینه را برای مواردی مثل تلاش برای یادگیری، افزایش آگاهی، تعلق خاطر، دیگراندیشی، مهرورزی، خلاقیت، نوع‌دوستی و... مخدوش کرده و به ذهن مجال برای تفکر در باب چیزی غیر از حوزه معاش نمی‌دهد. در چنین شرایطی نمی‌توان از شهروندان انتظار تمرکز لازم برای ادراک، خوانش و برقراری ارتباط با شهر را داشت و لزوماً مصادیق پریش‌خوانی افزایش می‌یابد. با گسترش فقر، آسیب‌های اجتماعی، اختلالات روانی و بزهکاری در شهر افزایش یافته و زندگی را در فضای جمعی ناممکن می‌کند. لذا افرادی هم که شاید دچار فقر نباشند، دیگر محیط زندگی در شهر را مطلوب ارزیابی نمی‌کنند. لذا فقر به‌هیچ‌وجه یک مسئله فردی نیست و کاملاً بُعد اجتماعی دارد؛ لذا غلبه بر آن نیازمند اقدام جمعی^{۴۲} است.

اقدام جمعی بر اساس نظریه هویت اجتماعی^{۴۳}، نشان می‌دهد که افراد برای دستیابی و حفظ هویت اجتماعی مثبت مرتبط با عضویت در گروه خود تلاش می‌کنند (Tajfel & Turner, 1979)؛ لذا پیدایش آن مستلزم زندگی جمعی، ارتباط عمومی، اجماع همگانی، هم‌فهمی و احساس وابستگی است. به عبارت دیگر مبارزه با «فقر مدنی- اجتماعی» یک راهبرد کلیدی در مبارزه با پدیده فقر است. یکی از عوامل تعیین‌کننده در همدلی، زبان مشترک است. شهروندان باید به یادگیری زبان شهر ترغیب شوند. پریش‌خوانی شهری بحرانی جدی در مسیر دستیابی به وحدت جمعی و مقابله با فقر است و بالعکس، فقر موجب تشدید پریش‌خوانی شهری خواهد شد.

۵- دگرگونی ارزش‌ها

بر اساس پاسخ‌های دریافتی مواردی مثل احترام به قوانین، حفظ پاکیزگی محیط، اعتماد دوسویه مردم و مسئولان و وجود سرمایه اجتماعی در جامعه شهری مورد مطالعه دیگر ارزش محسوب نمی‌شوند. زندگی انسان‌ها جریانی دائمی از مرگ ارزش‌هاست و ارزش‌ها عمر کوتاهی دارند. به علاوه سرعت تحولات و ناپایداری در تمامی زمینه‌ها، بر کوتاهی عمر ارزش‌ها دامن زده است. برمن^{۴۴} به نقل از مارکس می‌نویسد: «بورژوازی تمامی وقار و شرف شخصی را به ارزش مبادله مبدل ساخت و به‌جای تمامی آزادی‌هایی که آدمیان برایش جنگیده‌اند، یک آزادی فاقد اساس گذاشت: تجارت آزاد» (برمن، ۱۳۸۹، ۱۳۶) در ایران، رواج سرمایه‌داری و کوتاه‌مدت بودن جامعه^{۴۵}، به‌عنوان خصلتی درونی این شرایط را تشدید کرده است.

ارزش‌ها و انتقال آن‌ها در بین نسل‌های مختلف، می‌تواند نقش آموزشی قدرتمندی داشته باشد. ارزش‌ها نیز در زمره مواد آموزشی ضمنی (غیرصریح) دسته‌بندی شده و می‌توانند تأثیر عمیقی بر افراد داشته باشند. ارزش‌ها از یک سو دانش، معنا، تجربه، اندوخته و گرایش‌های انسانی بین نسل‌ها را انتقال می‌دهند و از سوی دیگر، هر آن در معرض انقراض و فراموشی هستند.

شهر، عرصه‌ای برای انتقال ارزش‌های اجتماعی است. از آنجا که بخش مهمی از زندگی خارج از عرصه خصوصی فرد در فضاهای شهری رخ می‌دهد، جابجایی ارزش‌های اجتماعی به واسطه تغییرات مکرر در نگرش مدیران شهری، سیاست‌های ناپایدار حکومت مرکزی، پیشرفت فناوری و انعکاس آن در ساخت‌وساز شهری، رواج سوداگری، غلبه بازار و اقتصاد لیبرالیستی سود اندیش بر زندگی جمعی، تخریب بافت‌های تاریخی و زدایش خاطرات که در روند تحول شهرها رخ می‌دهد، نتایجی منفی به همراه خواهد داشت. آسیب‌هایی از قبیل فقدان تمرکز، بی‌اعتمادی، زدودن دل‌بستگی‌ها، تشویش، بی‌توجهی، قطع ارتباط با نسل‌های پیشین و... منجر به «آشفته‌گی ذهنی»^{۴۶} می‌شود. ذهنی که باید در خوانش شهر یاریگر انسان باشد، عملاً کارایی خود را از دست می‌دهد.

۶- جامعه‌پذیری

پاسخ‌های دریافتی نشان از عدم نهادینگی یا درونی‌شدن زبان شهر برای ساکنان آن دارد. فرایند جامعه‌پذیری یا اجتماعی شدن روندی است که در آن افراد ارزش‌ها و هنجارهای جامعه را می‌آموزند و برای پذیرش نقش‌های اجتماعی آماده می‌شوند. به علاوه جامعه سازوکارهایی دارد که از طریق آن‌ها افراد را از تخطی نسبت به ارزش‌های اجتماعی بازداشته و سعی در انطباق ایشان با هنجارهای اجتماعی^{۴۷} دارد (Macionis, 2013, 126). انسان‌ها برای فراگیری فرهنگ خود نیازمند تجارب اجتماعی هستند. اجتماعی شدن یک فرایند آموزشی است که به‌طور ضمنی در طول دوره زندگی رخ داده و تأثیر مستقیم بر رفتار، باورها و واکنش افراد در اجتماع دارد. جامعه برحسب رفتارهای افراد و میزان تطابق آن با الگوهای اجتماعی، ممکن است آن‌ها را اخلاقی و نرمال و یا غیراخلاقی، غیرنرمال و مغشوش (آنومیک) معرفی کند.

مفهوم آنومی^{۴۸} با مقوله پریش‌خوانی در ارتباط مستقیم است؛ جامعه شهری، دچار شرایط آنومیک، دچار پریش‌خوانی شهری نیز خواهد بود. اصولاً ارزش‌ها و هنجارهایی که در یک جامعه وجود دارند، از مهمترین عواملی هستند که زمینه‌های پیوند و ارتباط اجتماعی را فراهم کرده و فرد را به جامعه متصل می‌کند، اما آنومی که از آن به «هنجار بی‌هنجاری»^{۴۹} نیز تعبیر می‌کنند، منجر به ناپودی تدریجی ارزش‌ها، انفکاک اجتماعی، تخریب باورها، ضدیت با پذیرش اجتماعی و درنهایت بریدن فرد از جامعه می‌شود؛ لذا جامعه آنومیک توأم با پریش‌خوانی شهری است.

بحث و نتیجه‌گیری

در مرحله مطالعات نظری این پژوهش، با هدف معرفی «پریش‌خوانی شهری» به‌عنوان یک مفهوم یا پدیده جدید در عرصه شهرسازی، نخست مفاهیم اصلی برای مطالعه پریش‌خوانی (دیسلسکسیا) به‌عنوان یک نارسایی در خواندن و درک مطلب که در رفتار افراد انعکاس می‌یابد، با تمرکز بر ابعاد محیطی این اختلال، در سه گروه مفاهیم «روانشناسی و ادراک محیط»، «خوانایی و نظام نشانه‌شناسی شهر» و «ادراک زبان شهر» دسته‌بندی و بررسی شدند. در روند مطالعه این مفاهیم، مقولات فرعی مرتبط به هر کدام از آن‌ها (۴ مقوله در ارتباط با هر مفهوم) شناسایی شدند که مطابق شکل چارچوب مفهومی، در یک فرایند غیرخطی، زمینه بروز و تشدید پریش‌خوانی را فراهم می‌کنند. مفاهیم شناسایی شده در مرحله مطالعات نظری، در ادامه مسیر پژوهش منجر به تولید متغیرهای مستقل در سه گروه «ادراکی- رفتاری»، «کالبدی- محیطی» و «معنایی- اجتماعی» گردید. این متغیرها همچنین برای مطالعه نمونه انتخاب شده از ساکنان شهر تهران، در ارتباط متناظر با مفاهیم نظری اصلی، منجر به طرح سؤالات پرسشنامه شدند.

بر اساس تحلیل‌ها، ابعاد مربوط به پریش‌خوانی شهری در حوزه متغیر معنایی- اجتماعی، تفسیر صریح‌تری

از این نو مفهوم ارائه می‌دهد و ضمناً با ماهیت ذهنی آن تطابق بیشتری دارد. پریش‌خوانی شهری یک مفهوم ذهنی - معنایی است که در رفتار و مناسبات شهروندان در حوزه عمومی تجلی پیدا می‌کند. مسئله اصلی در پریش‌خوانی شهری، ناهم‌خوانی و عدم تجانس عرصه‌های ذهنی و عینی (ذهنیت و رفتار شهروندان) است. لذا متخصص فعال در حوزه شهرسازی که طبیعتاً با «الگوهای رفتاری شهروندان» مواجه است، برای مناسب‌سازی محیط در جهت پاسخ‌دهی به رفتارهای جاری و یا تأثیرگذاری محیط در هدایت، تغییر و تعدیل آن رفتارها، نیازمند آگاهی از زمینه‌های ذهنی شهروندان است. لذا رویه‌های صرفاً کالبدی، نمی‌تواند ضمانتی در راستای دستیابی به خوانایی ارائه دهد؛ بلکه رویکردهای غیر اثباتی، انعطاف‌پذیر، معناگرا و پست‌مدرن با غلبه ماهیت اجتماعی، ذهنی - روان‌شناسانه، رفتارشناسانه و انسان‌گرا به‌منظور دستیابی به اهداف مطلوب در شهرسازی، نیازمند توجه بیشتری هستند. پریش‌خوانی شهری حوزه‌ای است که در آن اقدامات شهرسازی (در تمام زمینه‌ها اعم از آموزش، مدیریت و اجرا) بیش از آنکه معطوف به محیط و کالبد باشد، متمرکز بر انسان، رفتار، ادراک و اندیشه اوست.

محیط شهری یک «نظام ارتباطی» و انسان عنصری فعال در این نظام است. انسان که به‌صورت ذاتی در جهان فرهنگی - زبانی زندگی می‌کند، همین ارتباط را در ساماندهی محیط انسان‌ساخت بازتولید کرده است؛ یعنی «شهر» قبل از آنکه یک مجموعه سخت‌افزارانه - نرم‌افزارانه باشد، یک «نظام معنایی» است. همچنین تحقق و تعیین موفقیت‌آمیز و کارآمد یک فضای زیست شهری، منوط به کارکرد مناسب آن نظام ارتباطی - معنایی است. مسئله پریش‌خوانی شهری از آنجا شروع می‌شود که این مفاهیم دچار نقصان شود.

بخشی از ادراک محیط نیز وابسته به نشانه‌های مختلفی است که در آن وجود داشته و در ذهن افراد تثبیت می‌شوند؛ بنابراین نشانه‌ها نقش مهمی را در شکل‌یابی «تصویر ذهنی» افراد و خوانایی محیط شهری ایفا می‌کنند. تصویر ذهنی از محیط، می‌تواند برای همیشه در ناخودآگاه فرد ثبت شده و ادراکات او را تحت تأثیر قرار دهد، اگر تصویر ذهنی اولیه به علت خوانش غلط به‌گونه‌ای نادرست در ذهن فرد ثبت شده باشد، درازمدت باعث اختلال در ادراک محیط می‌شود.

شهر مدرن، به‌ویژه در عصر انقلاب اطلاعاتی^{۵۶} به شکل پدیده بسیار پیچیده‌ای درآمد است که دیگر ارتباط ساکنان شهر با آن از الگوهای سنتی تبعیت نمی‌کند. این شهر با پیچیدگی‌های گسترده، فقط زمانی قابل مدیریت است که در یک ارکستراسیون عظیم این امکان وجود داشته باشد که اکثر شهرنشینان از «قوانین زندگی» در آن تبعیت کنند. ماحصل فقدان چنین شرایطی اغتشاش، هزینه‌های سنگین برای جامعه، اصطکاک بین محیط و انسان‌ها، تنش بین ساکنان، درگیری با مدیریت شهری و... خواهد بود. تحمیل هزینه‌های ناشی از پریش‌خوانی شهری در همه سطوح قابل‌شناسایی است؛ مثلاً وقتی در نقطه‌ای مشخص از عرض خیابان خط‌کشی برای عابر پیاده ایجاد شده، شهر با زبان خودش به شهروند می‌گوید که عرض خیابان باید از این نقطه طی شود، اما شهروند دچار نقیصه پریش‌خوانی شهری، با نخواندن این زبان، از هر نقطه‌ای که بخواهد عرض خیابان را طی خواهد کرد؛ این رفتار هم برای خود او خطر دارد و هم امنیت رانندگان را با خطر مواجه می‌کند.

بسیاری از مطالعات شهرسازان برای ایجاد خوانایی در بافت‌های شهری به ثمر ننشسته است؛ تنوع و تعداد محرک‌ها در شهر نسبت به گذشته افزایش یافته، لذا اهمیت خوانایی به‌عنوان یک کیفیت، تشدید شده است. این پژوهش گوشه‌ای از علل ناخوانایی محیط را نه الزاماً در محیط کالبدی، بلکه در ذهن شهروندان و توانایی ادراک آنان جستجو می‌کند؛ چه بسیار شهرهایی که به‌رغم طراحی و برنامه‌ریزی دقیق، همچنان از سوی شهروندان و مطابق رفتارهایی که از ایشان دیده می‌شود، خوانا تلقی نمی‌شوند.

براساس نتایج پژوهش، پریش‌خوانی شهری به‌عنوان یک پدیده ذهنی متأثر از مؤلفه‌های متعددی است که عمدتاً وجه معنایی - اجتماعی داشته و با انعکاس روی الگوهای رفتاری شهروندان، ظهور می‌یابد. پریش‌خوانی

نوعی ناتوانی ادراکی- رفتاری شهروند در برقراری تعامل با افراد، محیط و عناصر آن است که در اغلب موارد، منجر به آسیب‌های گوناگون در مقیاس فردی و جمعی می‌گردد. مقولاتی مثل فقر، فقدان آموزش، سرمایه اجتماعی ضعیف در نهاد مدیریتی شهر، تحولات ارزشی، نوع جامعه‌پذیری شهروندان، فهم از قانون، تعلق خاطر یا بی‌تفاوتی، هوش محیطی^{۵۱}، از خودبیگانگی فردی و جمعی و مفاهیم دیگری از این قبیل، در کنار عناصر کالبدی و مؤلفه‌های نشانه-معناشناختی شهر، میزان پریش‌خوانی شهری در بین ساکنان شهر را تعیین می‌کنند. گستره وسیع مفاهیم اثرگذار روی بحث پریش‌خوانی شهری، لزوم پژوهش‌های بیشتر در باب آن را مشخص می‌کند. گرایش فزاینده دانش شهرسازی به علوم اجتماعی و انسانی در سال‌های اخیر، ایجاب می‌کند که مقولات رفتاری و روانشناسی ذهن انسان شهرنشین موردبازنگری قرار گرفته و دست کم در مطالعات شهرسازی، جایگاه خود را بازیابد. رویکردهای کالبدی و اقتصادی در شهرها نتوانسته «توسعه» را برای جوامع پدید آورد. امروزه ذهن و روان انسان، مهمترین مسئله در تمام ابعاد توسعه است؛ زیرا به‌موازات پیشرفت فناوری، ارتباطات، صنایع و بازار در زندگی شهری، مقولات مرتبط با جسم، روح، جان و سلامت حیات انسان شهرنشین پس‌روی کرده و به‌نوعی از آن جامانده‌ایم. «پریش‌خوانی شهری» مفهومی نوین برای بازگشت به این بخش تعیین‌کننده از زندگی انسان، یعنی ذهن و روان اوست.

پی‌نوشت‌ها

1. Dyslexia
2. Urban Dyslexia
3. Developmental Dyslexia
4. The theory of reasoned action (TRA or ToRA)
5. Attitudes and Intentions
6. Urbanity
7. Neurourbanism
8. Visual literacy
9. Social psychology
10. Ferdinand de Saussure
11. Cityscape to City Image
12. Roland Barthes
13. Visual Access
14. Restorative Environments
15. Anchor points
16. Edward Relph
17. Place and placelessness
18. Identification
19. Mixed Methods Research
20. Methodological pluralism
21. John W. Creswell
22. Sequential-Explanatory Mixed Methods Design
23. Belongingness
24. Social alienation
25. Blasé Attitude
26. Collective Identity

27. Common Sense
28. Jürgen Habermas
29. Communicative Rationality or Reason
30. Metropolis and Mental Life
31. Mass society
32. Legibility
33. Gestalt psychology
34. Collective Consciousness
35. Socialization
36. Interactions
37. Behavioral learning theory
38. Rule of law
39. Antonio Gramsci
40. Lawlessness
41. Culture of poverty
42. Collective action
43. Social identity theory
44. Marshall Berman
45. The Short-Term Society; Homa Katouzian
46. Mental confusion (Delirium)
47. Social Norms
48. Anomie
49. Norm of Normlessness
50. Information revolution
51. Environmental Intelligence

فهرست منابع

- آلتمن، ایروین (۱۳۹۰). محیط و رفتار اجتماعی: خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام (مترجم: دکتر علی نمازیان). تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- بارت، رولان (۱۳۹۰). نشانه‌شناسی و فضای شهری (مترجم: عظیمه ستاری). ماهنامه سوره، ۵۱-۵۰، ۱۹۹-۲۰۳.
- براتی، ناصر (۱۳۸۷). درآمدی بر نظریه نقش و جایگاه زبان‌های بومی در قرائت و درک فضا و محیط‌زیست انسانی؛ با تأکید بر زبان فارسی. نشریه باغ نظر، ۵(۱۰)، ۳-۱۶.
- براتی، ناصر و کاکاوند، الهام (۱۳۹۲). ارزیابی تطبیقی کیفیت محیط سکونت شهری با تأکید بر تصویر ذهنی شهروندان (مطالعه موردی: شهر قزوین). نشریه هنرهای زیبا (معماری و شهرسازی)، ۱۸ (۳)، ۲۵-۳۲.
- برمن، مارشال (۱۳۸۹). تجربه مدرنیته (مترجم: مراد فرهادپور). تهران: انتشارات طرح نو.
- تاپیا، کلود (۱۳۹۶). درآمدی بر روان‌شناسی اجتماعی؛ مجموعه ضرورت‌های جامعه‌شناسی روانی (مترجم: مرتضی کُتبی). تهران: نشر نی.
- تبریزی، مصطفی، تبریزی، علیرضا و تبریزی، نرگس (۱۳۹۰). درمان اختلالات خواندن. تهران: شرکت نشر فراروان.
- ترکاشوند، عباس و مجیدی، سحر (۱۳۹۲). بازشناسی برخی نشانه‌ها در فضاهای شهری. معماری و شهرسازی ایران، ۴ (۲)، ۵-۱۵.
- داندیس، دونیس. (۱۳۸۹). مبادی سواد بصری (مترجم: مسعود سپهر). تهران: انتشارات سروش.
- زیمل، گئورگ. (۱۳۷۲). کلان‌شهر و حیات ذهنی (مترجم: یوسفعلی ابادری). نامه علوم اجتماعی، ۶، ۵۳-۶۶.
- شعله، مهسا. (۱۳۸۸). روش‌شناسی تحلیل حوزه‌های «نشانه-معنایی» شهر. نشریه هنرهای زیبا (معماری و شهرسازی)، ۳۹، ۱۰۵-۱۱۶.

- فکوهی، ناصر و دودانگه، زهره. (۱۳۹۷). ابهام نشانه‌شناختی و تأثیر آن بر خوانایی فضای کلان‌شهری (مطالعه موردی: زیرگذر چهارراه ولیعصر در شهر تهران). *پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران*، ۸ (۱)، ۲۷-۵۰.
 - کورنپاوزر، ویلیام. (۱۴۰۰). سیاست در جامعه توده‌ای (مترجم: وحید بزرگی). تهران: نشر نی.
 - گرامشی، آنتونیو. (۱۳۹۶). دولت و جامعه مدنی (مترجم: عباس میلانی). تهران: نشر اختران.
 - گلکار، کوروش. (۱۳۸۴). چشم‌انداز شهر / محله پیشنهاد یک چارچوب مفهومی برای صورت‌بندی بیانیه چشم‌انداز. *نشریه هنرهای زیبا (معماری و شهرسازی)*، ۲۴، ۲۵-۳۶.
 - لاو، الکس. (۱۳۹۵). مفاهیم بنیادی نظریه اجتماعی کلاسیک (مترجم: فرهنگ ارشاد). تهران: نشر آگاه.
 - لنگ، جان. (۱۳۹۴). *طراحی شهری: گونه‌شناسی رویه‌ها و طرح‌ها* (مترجم: دکتر حسین بحرینی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
 - لینچ، کوین. (۱۳۹۷). *سیمای شهر* (مترجم: منوچهر مزینی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
 - محمدپور، احمد. (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی ضد روش؛ منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی (جلد ۱). تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
 - محمدپور، احمد. (۱۳۸۹). طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی: اصول پارادایمی و روش‌های فنی. *نشریه مطالعات اجتماعی ایران*، ۲ (پیاپی ۱۰).
 - مدنی‌پور، علی. (۱۳۹۰). *طراحی شهر خرد: مبانی و چارچوب‌ها* (مترجم: بهادر زمانی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
 - مدیری، آتوسا و نوراللهی‌اسکویی، نیکو. (۱۳۹۳). ارزیابی ادراک بصری فضایی میدان امام حسین. *فصلنامه مطالعات شهری*، ۳ (۱۱)، ۷۵-۸۴.
 - مظلوم، اشرف. (۱۳۷۵). اختلال خواندن و رشد سیستم عصبی. *نشریه تربیت*، ۱۱۰، ۹۰-۹۳.
 - نمازیان، علی و فارونی، فاطمه. (۱۳۹۲). حلقه گمشده روانشناسی محیط در آموزش معماری. *معماری و شهرسازی ایران*، ۴ (۵)، ۱۲۱-۱۳۱.
 - هوارث، دیوید. (۱۳۸۶). سوسور، ساختارگرایی و نظام‌های نمادین (مترجم: نظام بهرامی‌کمیل). *فصلنامه رسانه*، ۱۸ (۴)، ۱۸۷-۲۰۳.
 - یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۹۳). زبان در عرصه‌های ذهن و جامعه. تهران: انتشارات هرمس.
-
- Antuñano, E. (2018). Mexico City as an Urban Laboratory: Oscar Lewis, the "Culture of Poverty" and the Transnational History of the Slum. *Journal of Urban History*, 45 (4), 813-830.
 - Ankony, R. C. (1999). The Impact of Perceived Alienation on Police Officers' Sense of Mastery and Subsequent Motivation for Proactive Enforcement, *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*, 22(2), 120-132.
 - Araiba, S. (2019). Current diversification of behaviorism. *Perspectives on Behavior Science*, 43(1), 157-175.
 - Burke, P. (2020). Identity. *The Cambridge Handbook of Social Theory: Contemporary Theories and Issues*, Cambridge University Press, 2, 63-78,
 - Couclelis, H. Golledge, R.G. Gale, N. & Tobler, W. (1987). Exploring the anchor-point hypothesis of spatial cognition, *Journal of Environmental Psychology*, 7(2), 99-122.
 - D'Acci, L. S. (2021). Preferring or Needing Cities? (Evolutionary) psychology, utility and life satisfaction of urban living. *City, Culture and Society*, 24, 1-16.
 - Eden, G. Olulade, O. Evans, T. Krafnick, A. & Alkire, D. (2016). Developmental dyslexia. In G. Hickok, & S. L. Small (Eds.), *Neurobiology of language* (815-826). Cambridge, Massachusetts: Academic Press.
 - Fishbein, M. & Ajzen, I. (1980). Predicting and understanding consumer behavior: Attitude-behavior correspondence. In Ajzen, I. & Fishbein, M. (Eds.). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior* (148-172). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
 - Herzog, T. R. & Leverich, O. L. (2003). Searching for Legibility. *Environment and Behavior*, 35(4),

- 459-477.
- Hulme, C. & Snowling, M. J. (2016). Reading disorders and dyslexia. *Current Opinion in Pediatrics*, 28(6), 731-735.
 - Jarrad, L. (2013). Procedural learning is impaired in dyslexia: evidence from a meta-analysis of serial reaction time studies. *Research in Developmental Disabilities* 34 (10).
 - Kompridis, N. (2006). *Critique and Disclosure: Critical Theory between Past and Future*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
 - Koseoglu, E. & Onder, D. (2011). Subjective and objective dimensions of spatial legibility. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 30, 1191-1195.
 - Maconis, J. (2013). *Sociology* (15th Ed.). Boston: Pearson.
 - Paulesu, E. Brunswick, N. & Paganelli, F. (2010). Cross-cultural differences in unimpaired and dyslexic reading: Behavioral and functional anatomical observations in readers of regular and irregular orthographies. Chapter 12 in *Reading and Dyslexia in Different Orthographies.*, United Kingdom, Hove, East Sussex: Psychology Press.
 - Rollero, C. & De Piccoli, N. (2010). Place attachment, identification and environment perception: An empirical study. *Journal of Environmental Psychology*, 30 (2), 198-205.
 - Schulte-Körne, G. (2010). The prevention, diagnosis, and treatment of dyslexia. *Deutsches Ärzteblatt International*. 107 (41), 718-726.
 - Siegel L. S. (2006). Perspectives on dyslexia. *Paediatrics & child health*, 11(9), 581-587.
 - Soto, S. & Montoya, M. (2022). *Diverse Ways to Build Social Protection?* United Nations Development Programme, UNDP.
 - Staats, H. Jahnke, H. Herzog, TR. & Hartig, T. (2016). Urban Options for Psychological Restoration: Common Strategies in Everyday Situations. *PLoS ONE* 11(1). 1-24.
 - Sternberg, R.J. & Sternberg, K. (2012). *Cognitive Psychology* (6th Ed.). Belmont, CA: Cengage Learning.
 - Tajfel, H. & Turner, J.C. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. In W.G. Austin & S. Worchel (Eds.). *The Social Psychology of Inter-group Relations* (33-47). Chicago: Nelson-Hall Publishers
 - Tashakkori, A. & Teddlie, C. (2010). *SAGE handbook of mixed methods in social & behavioral research* (2nd Ed.). Californai: SAGE Publications, Inc.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Journal of Architecture and Urban Planning. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله
براتی، ناصر؛ نیک‌پیما، محمد؛ محقق‌منتظری، مانده؛ خوش‌روش، شهرزاد و نیکمرد
نمین، سارا (۱۴۰۲). پربیش‌خوانی شهری؛ مفهومی نو در ادراک و خوانایی شهر، نشریه
علمی نامه معماری و شهرسازی، ۱۵ (۳۸)، ۸۱-۱۰۳.

DOI: 10.30480/AUP.2022.4130.1893

URL: http://aup.journal.art.ac.ir/article_1101.html

Urban Dyslexia; A New Concept in the Perception and Legibility of the City

Naser Barati

Associate professor, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, University of Imam Khomeini International, Qazvin, Iran (Corresponding Author)

Mohammad Nikpeyma

Ph.D. Student, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Art, University of Guilan, Rasht, Iran

Maede Mohaghegh Montazeri

Ph.D. Student, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, Kashan University, Kashan, Iran

Shahrzad Khoshravesh

M.A. in Urban Planning, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Art, University of Guilan, Rasht, Iran

Sara Nikmard Namin

Ph.D. Student, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Art, University of Guilan, Rasht, Iran

Abstract

"Urban Dyslexia" is a new concept to return to the human mind in the process of designing the city. This concept, as a mental phenomenon, is mainly semantic-social in nature and is manifested in the behavioral patterns of citizens. Urban Dyslexia is a kind of perceptual-behavioral disorder of citizens in interaction with the environment; criteria such as poverty, education, social capital, value changes, sociability, legalism, belonging, indifference, environmental intelligence, alienation, etc., along with the physical and semiotic components of the city, determine the degree of Urban Dyslexia. The most important function of this concept is the awareness of urban experts about the mentality of citizens and is useful in providing action plans for the city. The main objective of this research is to introduce urban dyslexia as a new concept, in the process of exploring the causes of people's disregard for the messages that the city provides as instructions. Many cases of behavioral disorders among citizens have psychosocial roots and do not arise solely from the physical or functional deficiencies of the city. The research method is Sequential-Explanatory Mixed Method. Combination of quantitative and qualitative methods has occurred in the interpretation stage; the research was conducted on a selected sample of residents of Tehran. The research approach is based on social psychology and examines the behavior of citizens by focusing on the theoretical-conceptual framework of the research. Today, in the era of the information revolution, the city has become a vague phenomenon where the relationship of the city's inhabitants does not follow the old rules. The current order that governs cities is derived from the philosophical, cultural and scientific foundations that have developed over the centuries and have confronted cities with a wide variety of equipment, functions, uses, spaces, etc. It is not possible to run such a city with unsystematic and simplistic approaches, and it will be difficult to live in it without a proper understanding of its nature. Many studies by urban planners on creating legibility in urban contexts have not been fruitful; simultaneously with the increase of visual and mental stimuli in urban environments, the importance of legibility as a quality in urban space has increased. There are so many cities that, despite careful design and planning, are still not considered legible by the citizens, and people show that they have not properly understood the concepts of the city by their behavior in the city. This study has explored the causes of illegibility in the city not necessarily in the physical environment, but in the minds and perceptions of citizens; the result of this study is the introduction of a new concept called "urban dyslexia" through which some mental areas of communication disorders between humans and the environment can be identified. The most important function of this concept for urban professionals is to become aware of the mentality and gain a deeper understanding of space users; this concept facilitates the recognition of the audience of decisions and actions in the city and can lead to the optimization of operational solutions.

Keywords: Urban dyslexia, perception, urban language, environmental psychology, legibility